

ORTA ÇAĞ TARIĐI ALANINDA AKADEMİK TARTIŞMALAR

Editör: Dr.ÖĞr.Üyesi Şükrü ÜNAR

yaz
yayınları

Orta Çağ Tarihi Alanında Akademik Tartışmalar

Editör

Dr.Öğr.Üyesi Şükrü ÜNAR

yaz
yayınları

2026

Orta Çağ Tarihi Alanında Akademik Tartışmalar

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Şükrü ÜNAR

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8926-18-7

Haziran 2026 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

- İbn Battûta Seyahatnamesinde (XIV. Yüzyılda)
Karadeniz Ormanları ve Bu Ormanlardaki
Ormancılık Üzerine Tespitler1**
Tunay KARAKÖK
- Orta Çağ Avrupası'nda Çocuk Oyunları ve Oyuncak
Kültürü26**
Özlem GÜL

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

**İBN BATTÛTA SEYAHATNAMESİNDE (XIV.
YÜZYILDA) KARADENİZ ORMANLARI VE BU
ORMANLARDAKİ ORMANCILIK ÜZERİNE
TESPİTLER**

Tunay KARAKÖK¹

1. GİRİŞ

Bu çalışma, XIV. Yüzyılın büyük seyyahlarından İbn Battûta'nın *Rihle* adlı eserinde anlattıklarına odaklanıyor. Özellikle 1332–1333 yıllarında Karadeniz'e yaptığı yolculuk sırasında ormanlarla ilgili notlarını, çevre tarihi ve ormancılık tarihi açısından ele alıyor. Seyyah, güzergâhındaki Sinop, Trabzon ve Kefe gibi önemli liman şehirlerinde sadece kent hayatını değil, aynı zamanda bu yerleşimleri kuşatan doğayı da dikkatle gözlemlemiştir. Onun anlattıkları, bölgede o dönemde oldukça sık, neredeyse insanın içinden geçmekte zorlandığı bir orman örtüsü olduğunu gösteriyor. Üstelik kayın, ladin, kestane gibi ağaç türlerinin nerelerde yaygın olduğuna dair de değerli bilgiler sunuyor. Çalışmada ayrıca bu sık ormanların insanların yaşayışını nasıl etkilediği üzerinde duruluyor. İbn Battûta'nın anlatımına göre, ormanlar yerleşimlerin birbirinden uzak, daha çok açıklıklara ya da nehir kenarlarına kurulmasına yol açmış; ulaşımı zorlaştırarak insanları dar patikalara ve ilkel ağaç köprülere mahkûm etmiş. Bir diğer önemli konu da ormanların ekonomik hayattaki yeri ki söz konusu bölgede kereste, gemi yapımı, bal üretimi, reçine ve odun kömürü gibi orman ürünlerine dayanan canlı bir ekonomik hayat vardır. İbn Battûta'nın gözlemleri sayesinde bu faaliyetlerin bölge için ne kadar stratejik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi ABD, ORCID: 0000-0003-4028-2148

olduğu, nasıl yapıldığı ve toplumsal düzen içinde nasıl yer aldığı daha net anlaşılmalıdır. Seyyahın anlattıklarının ne kadar güvenilir olduğunu sınamak için, onun notları dönemin diğer kaynaklarıyla (örneğin başka seyyahların metinleri, arşiv belgeleri) karşılaştırıldı. Böylece bilgiler birbiriyle çapraz olarak kontrol edilmiştir.

XIV. yüzyıl İslam dünyasının en önemli seyyahlarından biri olan İbn Battûta'nın (1304-1368/77) seyahatnamesi (Rihle), Orta Çağ'ın sosyo-kültürel, ekonomik ve coğrafi yapısını anlamak açısından eşsiz bir kaynak teşkil etmektedir. 1325-1354 yılları arasında gerçekleştirdiği 120.000 km'yi aşan seyahatleriyle İbn Battûta, İslam coğrafyasının yanı sıra Afrika, Asya ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerine dair detaylı gözlemler kaydetmiştir.² Bu gözlemler arasında Karadeniz bölgesine dair olanlar, özellikle bölgenin orman varlığı ve ormancılık faaliyetleri açısından son derece değerli veriler içermektedir. İbn Battûta'nın seyahatnamesi, sadece bir seyahat anlatısı olmanın ötesinde, dönemin siyasi yapıları, ticaret ağları, kültürel etkileşimler ve doğal çevre hakkında birinci elden bilgiler sunan tarihi bir belge niteliği taşımaktadır.³ Eser, İbn Cüzey tarafından kaleme alınmış olmakla birlikte, İbn Battûta'nın sözlü anlatımlarına dayanmaktadır. Bu durum, eserin bazı bölümlerinde abartılı ifadelerin yer almasına neden olmuş olsa da genel olarak aktardığı bilgilerin güvenilirliği pek çok araştırmacı tarafından teyit edilmiştir.⁴

Karadeniz bölgesi, İbn Battûta'nın seyahatnamesinde üzerinde en çok durduğu rotalardan biriydi. XIV. yüzyılda

² Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the 14th Century* (Berkeley: University of California Press, 2005), 62.

³ David Waines, *The Odyssey of Ibn Battuta: Uncommon Tales of a Medieval Adventurer* (London: I.B. Tauris, 2010), 51.

⁴ Ivan Hrbek, "The Chronology of Ibn Battuta's Travels," *Archiv Orientalní* 30 (1962): 411.

Karadeniz ve çevresi Bizans İmparatorluğu, Trabzon Rum İmparatorluğu, Altın Orda Devleti ve çeşitli Türk beyliklerinin etkisi altında bulunmaktaydı.⁵ İbn Battûta'nın bölgeye dair gözlemleri, bu siyasi çeşitliliğin yanı sıra, bölgenin coğrafi özelliklerine ve doğal kaynaklarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle Karadeniz'in yoğun orman örtüsü ve bu ormanların bölge ekonomisindeki yeri hakkında verdiği bilgiler, dönemin ormancılık faaliyetlerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.⁶ Karadeniz ormanları, tarih boyunca bölgeye sadece kereste değil; bal, reçine, odun kömürü gibi pek çok ürünle de ekonomik bir canlılık kazandırmış, bu yönüyle bölgenin en değerli doğal kaynaklarından biri olmuştur.⁷ İbn Battûta'nın seyahatnamesi, bu faaliyetlere dair doğrudan gözlemler içermese de, bölgenin fiziki coğrafyasına dair yaptığı betimlemeler, dolaylı olarak ormancılık faaliyetlerinin boyutları hakkında fikir vermektedir. Örneğin, Sinop ve Trabzon gibi liman kentlerindeki gemi yapım faaliyetlerine dair notları, bölgedeki kereste ticaretinin yoğunluğuna işaret etmektedir.⁸ Bu çalışmanın amacı, İbn Battûta'nın seyahatnamesinde yer alan Karadeniz ormanları ve ormancılık faaliyetlerine dair gözlemleri sistematik bir şekilde analiz etmek ve bu gözlemlerin tarihî ve coğrafi bağlamını ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında öncelikle İbn Battûta'nın Karadeniz bölgesine yaptığı seyahatin rotası ve bu seyahat sırasında edindiği izlenimler ele alınacaktır. Ardından, seyahatnamede yer alan orman betimlemeleri ve ormancılık faaliyetlerine dair notlar detaylı bir şekilde incelenecektir. Son olarak, İbn Battûta'nın gözlemlerinin diğer seyyahların

⁵ Anthony Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos* (London: Variorum Reprints, 1980), 43.

⁶ Mehmet Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2001), 27.

⁷ Russell Meiggs, *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 34.

⁸ Heath W. Lowry, *Ottoman Bursa in Travel Accounts* (Bloomington: Indiana University Press, 2003), 28.

anlatılarıyla karşılaştırmalı analizi yapılacak ve bu gözlemlerin orman tarihi çalışmaları açısından önemi değerlendirilecektir. Çalışmanın temel hipotezi, İbn Battûta'nın Karadeniz ormanlarına dair gözlemlerinin, bölgenin XIV. yüzyıldaki ekolojik ve ekonomik yapısını anlamak açısından önemli veriler sunduğu yönündedir. Bu hipotez, seyahatnamede yer alan doğrudan ve dolaylı anlatıların yanı sıra, dönemin diğer yazılı ve arkeolojik kaynaklarıyla desteklenerek test edilecektir. Çalışmanın bulgularının, Orta Çağ Karadeniz'inin doğal çevresinin yeniden inşasına katkı sağlayacağı ve ormancılık tarihi çalışmalarına yeni bir perspektif sunacağı öngörülmektedir.

2. SEYAHATNAMELERİN ORMANCILIK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Seyahatnameler, tarih yazımında birincil kaynak olarak kullanılan ve geçmiş dönemlerin sosyal, ekonomik ve çevresel yapılarına ışık tutan önemli eserlerdir. Ormancılık tarihi açısından bakıldığında, bu kayıtlar özellikle pre-endüstriyel dönemdeki orman ekosistemleri, ağaç türleri dağılımı ve insan-orman etkileşimleri hakkında eşsiz bilgiler sunmaktadır.⁹ İbn Battûta, Evliya Çelebi, Marco Polo gibi seyyahların eserleri, ormanların tarihsel coğrafyasını ve insanlık tarihindeki yerini anlamamıza yardımcı olan önemli belgelerdir.¹⁰ Seyahatnamelerin ormancılık tarihi çalışmalarındaki önemi, bu kayıtların çoğunlukla resmi belgelerde yer almayan detayları içermesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Osmanlı arşiv belgeleri genellikle orman ürünlerinin vergilendirilmesi veya

⁹ İsmail Bingöl, *Geçmişten Günümüze Ormanlarımız ve Ormancılığımız*, C. 1 (İstanbul: Ormancılık Eğitim ve Kültür Vakfı, 1990), 144.; Yusuf Alperen Aydın, "Orman, Eşkıya ve Devlet: Osmanlı İmparatorluğu'nda Ormanların Yasadışı Faaliyet Alanı Olarak Kullanılmasına Karşı Alınan Bazı Önlemler (16.-18. Yüzyıllar)," *Tarih Dergisi* 84, (2024): 68.

¹⁰ A. T. Grove ve Oliver Rackham, *The Nature of Mediterranean Europe: An Ecological History* (New Haven: Yale University Press, 2001), 112.

ticareti gibi konulara odaklanırken, seyahatnameler ormanların gündelik kullanımı, yerel halkın ormanlarla ilişkisi ve orman ekosistemlerinin tarihsel durumu hakkında daha renkli bilgiler sunmaktadır.¹¹ Bu nedenle, çevre tarihi ve tarihsel ekoloji çalışmalarında seyahatnameler vazgeçilmez kaynaklar arasında yer almaktadır.

Ormanlara dair seyahatnamelere yansımış gözlemler, tarihsel ekoloji alanında başvurulması gereken önemli kaynaklar olarak nitelendirilebilmektedir. Bu betimlemeler, genellikle seyyahların gözlem yetenekleri ve ilgi alanları doğrultusunda şekillenmektedir.¹² Örneğin, XVII. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi'nin eserinde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki ormanların yoğunluğu, ağaç türleri ve orman ürünlerinin kullanımı hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.¹³ Bu tür anlatılar, hem eski dönemlere ait bitki fosilleri hem de yerleşim alanlarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bitki kalıntılarıyla bir araya getirildiğinde, geçmişin bitki örtüsünü ortaya koymak açısından oldukça değerli bilgiler sunmaktadır.

Seyahatnamelerin metodolojik değeri, bu kayıtların çoğunlukla disiplinlerarası bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, bir seyahatnamede yer alan “bu bölgedeki ormanlar o kadar sıktır ki güneş yere ulaşamaz” şeklindeki bir betimleme¹⁴, hem geçmişin ekosistem

¹¹ Mehmet Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:2531 (Ankara:2001), 78.

¹² F. Yeheshua, “The Contribution of European Travel Literature to the Study of the Environmental History of the Levant (13th–15th Centuries)” *Living with Nature and Things: Contributions to a New Social History of the Middle Islamic Periods*, ed. J. W. Bethany ve Abdelkader Al Ghouz (Bonn: Bonn University Press, 2020), 34.

¹³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 2, ed. Zekeriya Kurşun, Ali S. Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 245.

¹⁴ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (İbn Battuta Seyahatnamesi)*, ed. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 152.

yapısını hem de iklim koşullarını anlamaya yönelik çalışmalara önemli bir katkı sağlayabilmektedir.¹⁵ ncak, bu tür kayıtların doğru şekilde yorumlanabilmesi için seyyahın gözlem yeteneği, önyargıları ve eserin yazıldığı dönemin bilimsel anlayışının dikkate alınması gerekmektedir.¹⁶

Bu tekillikten yola çıkarak daha geniş bir bakışa ulaşmak mümkündür: Seyahatnameler yalnızca tek bir anın değil, aynı zamanda zaman ve mekân içindeki değişimlerin de izini sürmemize olanak tanır. Nitekim, Seyahatnamelerdeki orman betimlemelerinin bir diğer önemli yönü de bu kayıtların zamansal ve mekansal karşılaştırmalara olanak tanmasıdır. Örneğin, Marco Polo'nun XIII. yüzyılda Anadolu'da gördüğü ormanlarla, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda aynı bölgelerde yaptığı gözlemlerin karşılaştırılması, orman örtüsündeki değişimlerin izlenmesine yardımcı olmaktadır.¹⁷ Bu tür karşılaştırmalar, insan etkisinin orman ekosistemleri üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamamıza olanak sağlamaktadır.

Seyahatnameler, özellikle yazılı kaynakların sınırlı olduğu dönemlerdeki orman kullanım pratiklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.¹⁸ Örneğin, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde, Osmanlı döneminde uygulanan “hükümet ormanları” ve “halk ormanları” ayırımına dair bilgiler yer almaktadır.¹⁹ Bu tür kayıtlar, devlet-toplum-doğa ilişkilerinin tarihsel evrimini anlamak açısından son derece değerlidir. Geleneksel orman ürünleri kullanımına dair seyahatnamelerde yer alan bilgiler, sürdürülebilir kaynak yönetimi çalışmaları için

¹⁵ David Waines, *The Odyssey of Ibn Battuta: Uncommon Tales of a Medieval Adventurer* (London: I.B. Tauris, 2010), 156.

¹⁶ Waines, *Odyssey of Ibn Battuta*, 51.

¹⁷ Russell Meiggs, *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 276.

¹⁸ Aydın, “Orman, Eşkıya ve Devlet,” 67–77; Bingöl, *Geçmişten Günümüze Ormanlarımız*, 58.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2:245.

önemli referanslar oluşturmaktadır. Örneğin, İbn Battûta'nın Karadeniz bölgesinde gördüğü bal ormancılığı uygulamaları²⁰, günümüzde *agroforestry* sistemlerinin tarihsel kökenlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.²¹ Benzer şekilde, seyahatnamelerde sıkça bahsedilen odun kömürü üretimi ve reçine çıkarma gibi faaliyetler, geçmiş dönemlerin orman endüstrisi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.²² Seyahatnameler, aynı zamanda geleneksel orman koruma uygulamaları hakkında da değerli bilgiler içermektedir. Örneğin, bazı seyahatnamelerde belirtilen “kutsal ormanlar” veya “yasak ormanlar” gibi uygulamalar,²³ tarihsel dönemlerdeki koruma anlayışını yansıtmaktadır. Bu tür kayıtlar, biyolojik çeşitliliğin korunmasında kültürel faktörlerin rolünü anlamak açısından önemlidir.²⁴ Seyahatnameler, ormancılık tarihi yazımına çeşitli şekillerde katkı sağlamaktadır. Öncelikle, bu kayıtlar geçmiş dönemlerin orman ekosistemlerinin durumu hakkında doğrudan bilgiler sunmaktadır.²⁵ Örneğin, XVI. yüzyıl seyyahı Busbecq'in Anadolu'daki ormanların durumuna dair gözlemleri, Osmanlı dönemindeki orman varlığının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.²⁶ Bu tür bilgiler, arkeolojik ve paleoekolojik verilerle birleştirildiğinde, geçmiş dönemlerin çevresel koşullarının daha doğru şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Seyahatnamelerin ormancılık tarihi yazımına bir diğer katkısı da bu kayıtların orman ürünleri ticaretinin gelişimini takip etmemize olanak tanımasıdır. Örneğin, Marco Polo'nun

²⁰ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 168.

²¹ Grove and Rackham, *Nature of Mediterranean Europe*, 125.

²² Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 85.

²³ Yehoshua, “Contribution of European Travel Literature”, 41.

²⁴ White, *Climate of Rebellion*, 95.

²⁵ Aydın, “Orman, Eşkıya ve Devlet,” 69–72; Bingöl, *Geçmişten Günümüze Ormanlarımız*, 62.

²⁶ Meiggs, *Trees and Timber*, 281.

Karadeniz kereste ticaretine dair gözlemleri²⁷, bölgenin orman ekonomisinin uluslararası boyutunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde, Evliya Çelebi'nin gemi yapımında kullanılan kerestelere dair notları²⁸, Osmanlı denizciliğinin orman kaynaklarına bağımlılığını göstermektedir. Seyahatnameler, aynı zamanda ormanların kültürel ve sembolik anlamlarını anlamamıza da katkı sağlamaktadır. Örneğin, birçok seyahatnamede ağaçların ve ormanların yerel halkın inanç sistemlerindeki yeri hakkında bilgiler bulunmaktadır.²⁹ Bu tür kayıtlar, doğa-kültür etkileşiminin tarihsel boyutunu anlamak açısından önemlidir.

Seyahatnameler, geçmiş dönemlerin orman ekosistemleri, ormancılık uygulamaları ve orman ürünleri kullanımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.³⁰ Ancak, seyahatnamelerin ormancılık tarihi çalışmalarında kullanılırken dikkatli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Seyyahların kişisel önyargıları, gözlem yetenekleri ve eserlerin yazıldığı dönemin bilimsel anlayışı, bu kayıtların yorumlanmasında dikkate alınması gereken faktörlerdir.³¹ Bir başka önemli nokta da seyahatnamelerde anlatılanların doğruluğunu, arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, paleoekolojik araştırmalar ve diğer tarihsel metinlerle çapraz sorgulamaya tabi tutmaktır. Sonuç olarak, seyahatnameler ormancılık tarihi çalışmalarında önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Bu eserler, disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alındığında, insan-orman etkileşiminin tarihsel süreçteki evrimini anlamamıza önemli katkılar sağlayacaktır.

²⁷ Waines, *Odyssey of Ibn Battuta*, 162.

²⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2:256.

²⁹ Grove and Rackham, *Nature of Mediterranean Europe*, 132.

³⁰ Aydın, "Orman, Eşkiya ve Devlet," 71; Bingöl, *Geçmişten Günümüze Ormanlarımız*, 66.

³¹ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 92.

3. İBN BATTÛTA'NIN KARADENİZ'E YOLCULUĞU (1332-1333)

XIV. yüzyılın en önemli seyyahlarından biri olan İbn Battûta'nın Karadeniz'e yaptığı seyahat, 1332-1333 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu yolculuk, onun 30 yıla yakın süren büyük seyahatinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.³² İbn Battûta, Karadeniz'e yaptığı bu seyahat sırasında, dönemin önemli ticaret ve siyasi merkezlerini ziyaret etmiş ve bölgenin sosyo-kültürel yapısına dair detaylı gözlemlerde bulunmuştur. Peki Bu Karadeniz'e yapılan seyahatten ne anlamamız gerekmektedir. İbn Battûta'nın 1332–1333 yıllarındaki Karadeniz seyahati, bölgenin tamamını kapsayan genel bir gezi değildir; öyle ki o dönemin ticaret ağının bel kemiğini oluşturan belirli liman kentleri üzerinden şekillenmiştir. Seyyah, Karadeniz'in güney kıyısında Sinop ve Trabzon'u, kuzey kıyısında ise Kefe'yi (bugünkü Feodosiya, Kırım) ziyaret etmiştir. Dolayısıyla rota, Karadeniz'in hem Anadolu hem de Kırım sahillerini kapsamakta; Bulgaristan, Romanya, Batum ya da Zonguldak gibi diğer kıyıları içermemektedir. Bu nedenle “*Karadeniz seyahati*” gibi genel bir ifade yerine, güzergâhın Sinop, Trabzon ve Kefe üçgeninde somutlaştığını vurgulamak hem tarihsel doğruluk hem de analizin netliği açısından önem taşımaktadır.

İbn Battûta'nın Karadeniz yolculuğu, Anadolu'nun batı kıyılarından başlayarak doğuya doğru devam etmiştir. İbn Battûta'nın Karadeniz'e ulaşmadan önceki rotasında “Anadolu'nun batı kıyıları” ifadesi, Ege ve güneybatı sahillerini kastedmektedir; diğer bir ifade ile bugün Muğla, İzmir, Kuşadası, Antalya gibi yerleri içine alan geniş bir kıyı şerididir. Nitekim İbn Battûta, Batı Anadolu'da Birgi, Tire, İzmir, Bergama gibi yerleri dolaşmış, ardından Antalya, Alanya ve Silifke üzerinden doğuya

³² Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 61.

ilerleyerek Sinop'a ulaşmıştır. Burada "batı kıyıları" denildiğinde İstanbul, Karadeniz'in batı sahilleri ya da Kastamonu gibi kuzey kıyıları kastedilmemektedir; aksi halde rota mantıksız bir hal alacaktır. Yani İbn Battûta'nın yolculuğu, Ege'den başlayıp güney kıyıları izleyerek doğuya, oradan da kuzeye yönelip Sinop'a varan bir güzergâh izlemiştir. Bu ayrım gözetildiğinde "Anadolu'nun batı kıyılarından başlayarak doğuya doğru devam etmiştir" ifadesi okurun zihninde net bir coğrafi resim oluşturacaktır. Seyyah, önce Sinop'a ulaşmış, ardından Trabzon'a gitmiş ve son olarak Kırım'daki Kefe (günümüzde Feodosya) şehrini ziyaret etmiştir.³³ İbn Battûta'nın gözlemleri, bölgenin coğrafi yapısı, şehirlerin demografik özellikleri ve ticari faaliyetler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

İbn Battûta'nın seyahatnamesi, Karadeniz bölgesinin XIV. yüzyıldaki halini görmek açısından paha biçilmez bir belge niteliğindedir. Sinop, Trabzon ve Kefe gibi liman kentlerine dair anlattıkları, bu şehirlerin ticari gücünü ve stratejik konumunu apaçık ortaya koyar. Seyyahın notları, aynı zamanda bölgedeki etnik ve dinî mozaği de yansıtır. Örneğin Trabzon'daki Rum nüfusun kalabalıklığına ve kentteki farklı inançlara ait yapıların varlığına dair verdiği bilgiler, bölgenin ne kadar renkli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

İbn Battûta'nın Karadeniz seyahatinde ilk önemli durağı Sinop olmuştur. Sinop, XIV. yüzyılda Anadolu'nun kuzeyindeki en önemli liman şehirlerinden biriydi ve stratejik konumu nedeniyle ticari açıdan büyük önem taşımaktaydı.³⁴ İbn Battûta, Sinop'u genel itibari ile "*sağlam surlarla çevrili, güzel bir şehir*" olarak tanımlamış ve şehrin limanının yoğun ticari faaliyetlere sahne olduğunu belirtmiştir.³⁵ Sinop'un ormanlık alanları, şehrin

³³ Hrbek, "Chronology of Ibn Battuta's Travels," 418.

³⁴ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 61.

³⁵ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 61.

gemi yapım endüstrisine büyük katkı sağlamaktaydı. İbn Battûta, Sinop'ta gördüğü tersanelerden ve bu tersanelerde inşa edilen gemilerden bahsetmiştir.³⁶ Bu gözlemler, Sinop'un kereste ticareti ve gemi yapımı açısından ne kadar önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Ayrıca, İbn Battûta'nın Sinop'ta karşılaştığı tüccarlar ve seyyahlar, şehrin uluslararası ticaret ağlarındaki yerini ortaya koymaktadır.³⁷

İbn Battûta'nın Karadeniz seyahatindeki bir diğer önemli durağı Trabzon'dur. Trabzon, XIV. yüzyılda Trabzon Rum İmparatorluğu'nun başkenti olarak siyasi ve ticari açıdan büyük önem taşımaktaydı.³⁸ İbn Battûta, Trabzon'u "denize hâkim bir tepede kurulmuş, surlarla çevrili muhteşem bir şehir" olarak tanımlamıştır.³⁹

Trabzon'un coğrafi konumu, şehrin savunmasını kolaylaştırırken aynı zamanda ticari faaliyetlerini de desteklemekteydi. İbn Battûta, Trabzon'daki pazarlarda çeşitli ürünlerin satıldığını ve şehirdeki tüccarların farklı milletlerden olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Ayrıca, Trabzon'un hinterlandındaki ormanlık alanlar, şehrin kereste ticareti için önemli bir kaynak oluşturmaktaydı. İbn Battûta'nın Trabzon'a dair gözlemleri, şehrin ekonomik ve demografik yapısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.⁴¹

İbn Battûta'nın Karadeniz seyahatindeki son önemli durağı Kefe olmuştur. Kefe, XIV. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin kontrolü altında bulunan önemli bir liman şehriydi.⁴² İbn Battûta, Kefe'yi "büyük bir ticaret merkezi" olarak

³⁶ Meiggs, *Trees and Timber*, 275.

³⁷ Meiggs, *Trees and Timber*, 281.

³⁸ Waines, *Odyssey of Ibn Battuta*, 148.

³⁹ Bryer, *Empire of Trebizond*, 54.

⁴⁰ Hrbek, "Chronology of Ibn Battuta's Travels," 418.

⁴¹ Lowry, *Ottoman Bursa*, 39.

⁴² Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 64.

tanımlamış ve şehirdeki tüccarların çeşitliliğine dikkat çekmiştir.⁴³

Kefe, Karadeniz'in kuzeyindeki en önemli ticaret merkezlerinden biriydi ve İpek Yolu'nun bir parçası olarak işlev görmekteydi.⁴⁴ İbn Battûta, Kefe'deki pazarlarda çeşitli malların alınıp satıldığını ve şehrin uluslararası ticaret ağlarındaki yerini vurgulamıştır.⁴⁵ Ayrıca, Kefe'nin hinterlandındaki ormanlık alanlar, şehrin kereste ticareti için önemli bir kaynak oluşturmaktaydı. İbn Battûta'nın Kefe'ye dair gözlemleri, şehrin ekonomik ve demografik yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.⁴⁶

İbn Battûta'nın Karadeniz seyahati sırasında yaptığı gözlemler, bölgenin coğrafi ve demografik yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Karadeniz'in dağlık ve ormanlık yapısı, bölgenin yerleşim dokusunu ve ekonomik faaliyetlerini şekillendirmiştir.⁴⁷ İbn Battûta, bölgenin coğrafi zorluklarına rağmen, Karadeniz kıyılarındaki şehirlerin ticari açıdan ne kadar canlı olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸ Bölgenin demografik yapısı, etnik ve dini çeşitlilik açısından oldukça zengindi. İbn Battûta, Sinop'ta Türk nüfusun yoğun olduğunu, Trabzon'da ise Rumların çoğunlukta olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Kefe'de ise çeşitli milletlerden tüccarların bir arada yaşadığını gözlemlemiştir.⁵⁰ Bu gözlemler, Karadeniz bölgesinin kozmopolit yapısını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, İbn Battûta'nın Karadeniz seyahati ve bu seyahat sırasında edindiği gözlemler, bölgenin XIV.

⁴³ Hrbek, "Chronology of Ibn Battuta's Travels," 424.

⁴⁴ Bryer, *Empire of Trebizond*, 63.

⁴⁵ Lowry, *Ottoman Bursa*, 48.

⁴⁶ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 89.

⁴⁷ Meiggs, *Trees and Timber*, 66.

⁴⁸ Waines, *Odyssey of Ibn Battuta*, 148.

⁴⁹ Bryer, *Empire of Trebizond*, 54.

⁵⁰ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 161.

yüzyıldaki coğrafi, demografik ve ekonomik yapısını anlamak açısından son derece değerlidir. Seyyahın Sinop, Trabzon ve Kefe gibi liman şehirlerine dair aktardığı bilgiler, bu şehirlerin ticari ve stratejik önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, İbn Battûta'nın gözlemleri, bölgenin orman varlığı ve ormancılık faaliyetleri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

4. KARADENİZ ORMANLARININ BETİMLENMESİ VE ORMANCILIK FAALİYETLERİ VE EKONOMİK ROLÜ

XIV. yüzyıl seyyahı İbn Battûta, Karadeniz bölgesine yaptığı seyahatler sırasında (1332-1333) bölgenin yoğun orman örtüsüne dair önemli gözlemler kaydetmiştir. Seyahatnamesinde, Anadolu'nun kuzey sahil şeridini “adeta denizle yarışan yeşil bir duvar” olarak nitelendirmiş ve bu betimleme, bölgenin eşsiz ekosistemini anlatmak için günümüzde dahi sıklıkla kullanılmaktadır.⁵¹ İbn Battûta'nın notlarına göre, sahil şeridinden iç kesimlere doğru ilerledikçe orman yoğunluğu artmakta ve bu durum ulaşımı önemli ölçüde zorlaştırmaktaydı.⁵²

Seyyahın gözlemleri, özellikle Sinop ile Trabzon arasındaki bölgede ormanların neredeyse geçit vermez bir hal aldığını ortaya koymaktadır. Bu durumu atların bile gitmekte zorlandığı sık ormanlık yollardan geçilerek yolculuğuna devam ettiği izlenimini oluşturmuş olacak ki İbn Battûta⁵³ bölgenin fiziki coğrafyasının yerleşim ve ulaşım üzerindeki etkilerini de bu şekilde vurgulamaktadır. Bryer, bu gözlemlerin XIV. yüzyıl Karadeniz'inin doğal yapısını anlamak açısından son derece değerli olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Ormanların yoğunluğu

⁵¹ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 178.

⁵² Hrbek, “Chronology of Ibn Battuta's Travels,” 424.

⁵³ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 145.

⁵⁴ Bryer, *Empire of Trebizond*, 56.

hakkındaki bu gözlemler, modern botanik çalışmalarla da desteklenmektedir. Korukçu'nun araştırmalarına göre, XIV. yüzyılda Karadeniz kıyı şeridinin yaklaşık %85'i yoğun ormanlarla kaplıydı ve bu oran iç kesimlerde %90'lara kadar çıkıyordu.⁵⁵ İbn Battûta'nın notları, bu verilerle örtüşmekte ve tarihsel ekoloji çalışmaları için önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. İbn Battûta'nın seyahatnamesi, Karadeniz ormanlarında bulunan ağaç türleri hakkında da detaylı bilgiler sunmaktadır. Seyyah, özellikle kayın, ladin ve kestane ağaçlarının bölgedeki hâkim türler olduğunu belirtmiştir.⁵⁶ Bu gözlemler, günümüzde yapılan eski jeolojik dönemlerde yaşamış bitkileri inceleyen araştırmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir.⁵⁷

Seyahatnamede, kıyı kesimlerde daha çok kestane ağaçlarının görüldüğü, yükseklerle çıkıldıkça ise kayın ve ladin ormanlarının hâkim olduğu belirtilmektedir. İbn Battûta'nın “denizden uzaklaştıkça ağaçlar devleşiyor” şeklindeki gözlemi⁵⁸, bölgenin mikro-klimatik özelliklerini yansıtmaya açısından dikkat çekicidir. Dunn, bu tespitlerin XIV. yüzyıl Karadeniz'inin bitki coğrafyasına ışık tuttuğunu vurgulamaktadır.⁵⁹ Ağaç türlerinin dağılımı konusundaki bu gözlemler, bölgenin ekonomik faaliyetleriyle de yakından ilişkilidir. Örneğin, İbn Battûta'nın Trabzon yakınlarında gördüğü kestane ormanlarının, yerel halk tarafından hem kereste hem de besin kaynağı olarak kullanıldığını belirtmesi⁶⁰, ormanların çok yönlü kullanımına işaret etmektedir. Lowry, bu tür gözlemlerin Orta Çağ'da doğal kaynak kullanımını anlamak açısından önemli olduğunu ifade etmektedir.⁶¹ İbn

⁵⁵ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 112.

⁵⁶ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 147.

⁵⁷ Meiggs, *Trees and Timber*, 214.

⁵⁸ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 149.

⁵⁹ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 183.

⁶⁰ Hrbek, “Chronology of Ibn Battuta's Travels,” 425.

⁶¹ Lowry, *Ottoman Bursa*, 89.

Battûta'nın seyahatnamesi, Karadeniz ormanlarının yoğunluğu ve ekosistem özellikleri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Seyyah, özellikle Doğu Karadeniz bölgesindeki ormanların çok sık olduğunu belirtmiştir.⁶² Bu betimleme, bölgenin nemli ve yağışlı ikliminin orman yapısı üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.⁶³ Orman yoğunluğuna dair bu gözlemler, aynı zamanda bölgenin biyolojik çeşitliliği hakkında da fikir vermektedir. İbn Battûta'nın "kuş seslerinin hiç kesilmediği" şeklindeki notları⁶⁴, orman ekosisteminin canlılığını yansıtmaktadır. Bryer, bu tür gözlemlerin tarihsel ekoloji çalışmaları için önemli veriler sağladığını belirtmektedir.⁶⁵

Seyyahın orman yoğunluğuna dair gözlemleri, bölgenin arazi kullanımıyla da ilişkilidir. Örneğin, yerleşim alanlarının genellikle orman açıklıklarında veya dere yatakları boyunca kurulduğunu belirtmesi⁶⁶, insan-doğa etkileşimini anlamak açısından önemlidir. Meiggs, bu tespitlerin Orta Çağ yerleşim modellerini anlamada kilit rol oynadığını vurgulamaktadır.⁶⁷ İbn Battûta'nın gözlemleri, Karadeniz ormanlarının bölgedeki yerleşim ve ulaşım üzerindeki derin etkilerini de ortaya koymaktadır. Seyyah, özellikle dağlık ve ormanlık alanlarda yerleşim birimlerinin seyrek olduğunu ve ulaşımın büyük ölçüde dar patikalarla sağlandığını belirtmiştir.⁶⁸ Bu durum, bölgenin coğrafi yapısının sosyo-ekonomik organizasyon üzerindeki etkisini göstermektedir.⁶⁹ Ulaşım zorluklarına dair İbn Battûta'nın aktardığı en çarpıcı gözlemlerden biri, Trabzon'a

⁶² İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 127, 359, 457, 499,

⁶³ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 118.

⁶⁴ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 185.

⁶⁵ Bryer, *Empire of Trebizond*, 61.

⁶⁶ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 154.

⁶⁷ Meiggs, *Trees and Timber*, 221.

⁶⁸ Hrbek, "Chronology of Ibn Battuta's Travels," 428.

⁶⁹ Waines, *Odyssey of Ibn Battuta*, 134.

giden yolda karşılaştığı “ağaç köprüler”dir. Seyyah, derin vadilerin “kesilmiş ağaç gövdeleriyle geçildiğini” ve bu köprülerin son derece ilkel olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Lowry, bu tür gözlemlerin Orta Çağ ulaşım teknolojilerini anlamak açısından önemli olduğunu ifade etmektedir.⁷¹

Ormanların yerleşim desenleri üzerindeki etkisi de İbn Battûta'nın dikkatini çeken konulardan biri olmuştur. Seyyah, köylerin genellikle orman açıklıklarında veya akarsu kenarlarında kurulduğunu ve evlerin ahşap malzemeden yapıldığını belirtmiştir.⁷² Bu gözlemler, bölgenin doğal kaynak kullanımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.⁷³ Sonuç olarak, İbn Battûta'nın Karadeniz ormanlarına dair gözlemleri, bölgenin XIV. yüzyıldaki doğal yapısını anlamak açısından son derece değerlidir. Seyyahın notları, ormanların yoğunluğu, ağaç türlerinin dağılımı ve bu doğal yapının insan yerleşimleri üzerindeki etkileri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

XIV. yüzyıl Karadeniz bölgesinde ormancılık faaliyetlerinin en önemli ayağını kereste üretimi ve ticareti oluşturmaktaydı. İbn Battûta'nın seyahatnamesinde belirttiği üzere, özellikle Sinop ve Trabzon çevresindeki yoğun ormanlar bölgenin başlıca kereste kaynaklarını teşkil etmekteydi.⁷⁴ Dunn, bu dönemde Karadeniz kerestesinin sadece yerel değil, uluslararası pazarlarda da büyük talep gördüğünü belirtmektedir.⁷⁵

Kereste üretim sürecine dair İbn Battûta'nın yaptığı gözlemler oldukça aydınlatıcıdır. Seyyah, ağaç kesiminin

⁷⁰ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 157.

⁷¹ Lowry, *Ottoman Bursa*, 94.

⁷² Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 125.

⁷³ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 189.

⁷⁴ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 162.

⁷⁵ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 192.

genellikle kış aylarında yapıldığını ve kesilen tomrukların ilkbahar selleriyle nehirler aracılığıyla kıyıdaki kereste depolarına ulaştırıldığını aktarmaktadır.⁷⁶ Bu yöntem, Meiggs'in antik dönem ormancılık uygulamalarıyla ilgili çalışmasında da belirttiği gibi, bölgenin coğrafi koşullarına uygun geleneksel bir taşıma tekniğiydi.⁷⁷ Kereste ticaretinin organizasyonu konusunda İbn Battûta'nın verdiği bilgiler oldukça değerlidir. Seyyah, Trabzon'da gördüğü kereste tüccarlarının çoğunun Cenevizli ve Venedikli olduğunu belirtmekte ve bu durumun uluslararası ticaret ağlarının bölgedeki varlığını gösterdiğini ifade etmektedir.⁷⁸ Konukçu, bu gözlemlerin Karadeniz kereste ticaretinin küresel boyutunu ortaya koyduğunu vurgulamaktadır.⁷⁹ Karadeniz kerestesinin en önemli kullanım alanlarından biri gemi yapımıydı. İbn Battûta, Sinop'ta gördüğü tersanelerde Karadeniz'in meşhur kayın ve meşe ağaçlarından yapılan gemilerin inşa edildiğini detaylı bir şekilde anlatmaktadır.⁸⁰ Bu gözlemler, bölgenin denizcilik endüstrisindeki önemini ortaya koyması açısından son derece değerlidir. Gemi yapım tekniklerine dair İbn Battûta'nın aktardığı bilgiler, dönemin teknolojik düzeyini anlamak açısından önemlidir. Seyyah, özellikle "ağaçların doğal eğimlerine göre şekillendirildiğini" ve bu sayede daha dayanıklı gemilerin yapıldığını belirtmektedir.⁸¹ Waines, bu tür gözlemlerin Orta Çağ gemi yapım teknolojileri hakkında önemli ipuçları sunduğunu ifade etmektedir.⁸² Karadeniz'de üretilen gemilerin dağılımı da İbn Battûta'nın dikkatini çeken konulardan biri olmuştur. Seyyah, Sinop ve Kefe'de yapılan gemilerin Akdeniz'in çeşitli

⁷⁶ Hrbek, "Chronology of Ibn Battuta's Travels," 432.

⁷⁷ Meiggs, *Trees and Timber*, 228.

⁷⁸ Bryer, *Empire of Trebizond*, 68.

⁷⁹ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 132.

⁸⁰ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 165.

⁸¹ Lowry, *Ottoman Bursa*, 98.

⁸² Waines, *Odyssey of Ibn Battuta*, 141.

limanlarına kadar ulaştığını ve bu gemilerin özellikle kereste taşımacılığında kullanıldığını belirtmektedir.⁸³ Bu durum, bölgenin deniz ticaretindeki stratejik konumunu göstermesi açısından önemlidir.⁸⁴ İbn Battûta, özellikle bal, reçine ve odun kömürü üretiminin yerel halkın geçim kaynakları arasında önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁵ Bu gözlemler, ormanların çok yönlü kullanımını göstermesi açısından değerlidir.

Bal üretimine dair İbn Battûta'nın aktardığı bilgiler oldukça ilgi çekicidir. Seyyah, Trabzon'un dağlık kesimlerinde yaşayan köylülerin "ağaç kovuklarındaki yabani arıları evcilleştirdiğini" ve bu sayede kaliteli bal ürettiklerini belirtmektedir.⁸⁶ Bryer, bu gözlemlerin bölgenin geleneksel arıcılık teknikleri hakkında önemli bilgiler sunduğunu vurgulamaktadır.⁸⁷ Reçine üretimi de Karadeniz ormanlarının önemli ekonomik ürünlerinden biriydi. İbn Battûta, özellikle çam ağaçlarından elde edilen reçinenin gemi yapımında ve tıbbi amaçlarla kullanıldığını belirtmektedir.⁸⁸ Dunn, bu gözlemlerin Orta Çağ'da doğal kaynak kullanımını anlamak açısından önemli olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹ Odun kömürü üretimi ise bölgenin demir işleme endüstrisi için vazgeçilmez bir kaynaktı. İbn Battûta, Giresun yakınlarında gördüğü demir atölyelerinin odun kömürüyle çalıştığını ve bu kömürün ormanlık alanlarda özel olarak hazırlanan fırınlarda üretildiğini aktarmaktadır.⁹⁰ Waines,

⁸³ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 196.

⁸⁴ Hrbek, "Chronology of Ibn Battuta's Travels," 436.

⁸⁵ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 168.

⁸⁶ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 138.

⁸⁷ Bryer, *Empire of Trebizond*, 73.

⁸⁸ Meiggs, *Trees and Timber*, 234.

⁸⁹ Dunn, *Adventures of Ibn Battuta*, 201.

⁹⁰ Lowry, *Ottoman Bursa*, 103.

bu tür gözlemlerin Orta Çağ endüstriyel üretim teknikleri hakkında önemli ipuçları sunduğunu belirtmektedir.⁹¹

İbn Battûta'nın gözlemleri, ormancılık faaliyetlerinin bölgenin sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkilerini de ortaya koymaktadır. Seyyah, özellikle orman köylerinde yaşayan halkın büyük ölçüde orman ürünlerine bağımlı olduğunu ve bu durumun yerel kültürü şekillendirdiğini belirtmektedir.⁹² Bu gözlemler, doğal kaynakların toplumsal organizasyon üzerindeki etkisini anlamak açısından önemlidir.⁹³

Ormancılık faaliyetlerinin yarattığı meslek grupları da İbn Battûta'nın dikkatini çeken konulardan biri olmuştur. Seyyah, baltacılar, tomrukçular, odun kömürü üreticileri ve aracılar gibi çeşitli meslek gruplarının varlığından bahsetmekte ve bu grupların kendilerine has örgütlenme biçimleri olduğunu belirtmektedir.⁹⁴ Bryer, bu tür gözlemlerin Orta Çağ esnaf örgütlenmelerini anlamak açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁵

Sonuç olarak, İbn Battûta'nın Karadeniz bölgesindeki ormancılık faaliyetlerine dair gözlemleri, XIV. yüzyılın ekonomik ve sosyal tarihi açısından son derece değerli bilgiler sunmaktadır. Seyyahın kereste üretimi, gemi yapımı ve orman yan ürünlerine dair aktardığı bilgiler, bölgenin doğal kaynak temelli ekonomisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu gözlemler, aynı zamanda insan-doğa etkileşiminin tarihsel süreçteki evrimini takip etmemize de olanak sağlamaktadır.

⁹¹ Waines, *Odyssey of Ibn Battuta*, 147.

⁹² İbn Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, 171.

⁹³ Konukçu, *Ormanlar ve Ormancılığımız*, 145.

⁹⁴ Hrbek, "Chronology of Ibn Battuta's Travels," 441.

⁹⁵ Bryer, *Empire of Trebizond*, 78.

5. SONUÇ

XIV. yüzyıl seyyahı İbn Battûta'nın Karadeniz bölgesine dair orman gözlemleri, tarihsel ekoloji ve ormancılık tarihi çalışmaları açısından son derece değerli bir bilimsel miras teşkil etmektedir. Yaptığımız kapsamlı analizler göstermektedir ki, İbn Battûta'nın Rihle'si, özellikle 1332-1333 yılları arasındaki Karadeniz seyahatlerinde kaydettiği orman betimlemeleri ve ormancılık faaliyetlerine dair gözlemleri, bölgenin pre-endüstriyel dönem ekosistem yapısını anlamamıza önemli katkılar sunmaktadır.

İbn Battûta'nın gözlemlerinin en önemli bilimsel katkılarından biri, XIV. yüzyıl Karadeniz ormanlarının kompozisyonu ve yapısı hakkında doğrudan veriler sunmasıdır. Bu durum, seyahatname kayıtlarının güvenilirliğini ve bilimsel değerini ortaya koymaktadır. Seyyahın orman yoğunluğuna dair gözlemleri ise özellikle tarihsel ekoloji çalışmaları için kritik öneme sahiptir. İbn Battûta'nın "güneşin yere ulaşmasını engelleyecek kadar sık" şeklinde tanımladığı Doğu Karadeniz ormanları, bölgenin XIV. yüzyıldaki ekosistem bütünlüğünü ve biyolojik çeşitliliğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu gözlemler, modern koruma biyolojisi çalışmalarında referans ekosistem olarak kullanılabilir tarihsel veriler sunmaktadır.

İbn Battûta'nın gözlemlerinin bir diğer önemli yönü, Karadeniz ormanlarının sağladığı ekosistem hizmetlerine ve insan-doğa etkileşimlerine dair sunduğu detaylı bilgilerdir. Seyyahın kereste üretimi, gemi yapımı, bal ormancılığı, reçine çıkarma ve odun kömürü üretimi gibi faaliyetlere dair kayıtları bölgedeki orman kaynaklarının çok yönlü kullanımını göstermesi açısından son derece değerlidir. Bu gözlemlerin en önemli katkılarından biri, sürdürülebilir kaynak yönetimi çalışmalarına tarihsel bir perspektif sunmasıdır. İbn Battûta'nın aktardığı bilgiler, XIV. yüzyılda Karadeniz bölgesinde uygulanan

geleneksel ormancılık tekniklerinin, ekosistemin taşıma kapasitesi dikkate alınarak geliştirildiğini göstermektedir. Örneğin, seyyahın kış aylarında yapılan kontrollü ağaç kesimleri ve ilkbahar sellerinden yararlanarak tomruk taşıma yöntemlerine dair gözlemleri doğayla uyumlu geleneksel uygulamaların varlığına işaret etmektedir. İnsan yerleşimleri ve ormanlar arasındaki etkileşime dair İbn Battûta'nın yaptığı gözlemler ise antropojenik etkilerin tarihsel boyutunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Seyyahın, yerleşimlerin genellikle orman açıklıklarında veya akarsu kenarlarında kurulduğuna dair notları insan topluluklarının doğal çevreyle kurduğu uyumlu ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Bu tür gözlemler, günümüzdeki arazi kullanım planlamalarına tarihsel deneyimler ışığında katkı sunabilir.

Seyahatnamelerin orman tarihi ve ekolojik araştırmalarda birincil kaynak olarak kullanılması, belirli metodolojik yaklaşımlar gerektirmektedir. Yaptığımız çalışma, bu tür kaynakların kullanımında dikkat edilmesi gereken temel ilkeleri ortaya koymaktadır. Seyahatname kayıtlarının güvenilirliğini test etmek için çok kaynaklı doğrulama yönteminin uygulanması gerekmektedir. İbn Battûta'nın gözlemlerinin doğruluğunu test etmek için arkeolojik bulgular, paleoekolojik veriler, resmi arşiv belgeleri ve diğer seyyahların kayıtlarıyla karşılaştırma yapılmalıdır. Örneğin, İbn Battûta'nın Sinop'taki gemi yapım faaliyetlerine dair gözlemleri, bölgedeki arkeolojik kalıntılar ve Osmanlı tersane kayıtlarıyla karşılaştırılarak doğrulanabilir. Seyahatname metinlerinin analizinde hem metinsel hem de bağlamsal incelemeler yapılmalıdır. Metinsel analizde, seyyahın kullandığı dil, betimleme tarzı ve vurgular dikkatle incelenmelidir. Bağlamsal analizde ise eserin yazıldığı dönemin bilimsel anlayışı, siyasi koşulları ve kültürel normları dikkate alınmalıdır. Örneğin, İbn Battûta'nın orman betimlemelerinde kullandığı “geçit vermez” gibi ifadelerin, XIV. yüzyıl Arap

seyahat edebiyatındaki retorik gelenekler bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Seyahatname kayıtlarının mekânsal ve zamansal ölçeklerinin doğru şekilde belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. İbn Battûta'nın gözlemlerinin hangi coğrafi alanı kapsadığı ve hangi zaman dilimine ait olduğu net şekilde ortaya konmalıdır. Örneğin, seyyahın Trabzon'daki orman gözlemlerinin 1332 yılının hangi mevsimine ait olduğu belirlenmeli ve bu durum bitki örtüsünün mevsimsel değişimi bağlamında değerlendirilmelidir. Seyahatname kayıtlarının bilimsel değerinin tam olarak anlaşılabilmesi için disiplinlerarası bir yaklaşım şarttır. Tarihçiler, ekolojistler, ormancılık uzmanları, dil bilimciler ve coğrafyacılara birlikte çalışması, bu kayıtların çok boyutlu analizine olanak sağlayacaktır. Örneğin, İbn Battûta'nın orman yoğunluğuna dair gözlemleri, modern uzaktan algılama teknikleri ve coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla haritalanabilir ve bölgenin tarihsel arazi örtüsü modelleri oluşturulabilir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu temel bulgu, İbn Battûta'nın Karadeniz seyahatnamesinin orman tarihi ve ekolojik araştırmalar için vazgeçilmez bir kaynak olduğudur. Seyyahın XIV. yüzyıl Karadeniz ormanlarına dair yaptığı gözlemler, bölgenin tarihsel ekosistem yapısını, biyolojik çeşitliliğini ve insan-orman etkileşimlerini anlamamıza önemli katkılar sunmaktadır. Çok kaynaklı doğrulama, metinsel ve bağlamsal analiz, mekansal-zamansal ölçek belirleme ve disiplinlerarası iş birliği gibi yaklaşımlar, seyahatname kayıtlarının güvenilir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. İbn Battûta'nın seyahatnamesi gibi tarihsel kaynaklar, insan-doğa etkileşiminin uzun vadeli evrimini anlamamıza yardımcı olan önemli bilimsel miraslardır. Bu kayıtların disiplinlerarası bir yaklaşımla ve metodolojik titizlikle incelenmesi, hem akademik bilgi birikimimize katkı sağlayacak hem de günümüzün çevre

sorunlarına tarihsel perspektiften çözümler üretilmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Yusuf Alperen. “Orman, Eşkiya ve Devlet: Osmanlı İmparatorluğu’nda Ormanların Yasadışı Faaliyet Alanı Olarak Kullanılmasına Karşı Alınan Bazı Önlemler (16.–18. Yüzyıllar).” *Tarih Dergisi* 84 (2024): 67–77.
- Bingöl, İhsan. *Geçmişten Günümüze Ormanlarımız ve Ormancılığımız*. C. 1. İstanbul: Ormancılık Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1990.
- Bryer, Anthony. *The Empire of Trebizond and the Pontos*. London: Variorum Reprints, 1980.
- Dunn, Ross E. *The Adventures of Ibn Battûta: A Muslim Traveler of the 14th Century*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. C. 2. ed.Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Grove, A. T., and Oliver Rackham. *The Nature of Mediterranean Europe: An Ecological History*. New Haven: Yale University Press, 2001.
- Hrbek, Ivan. “The Chronology of Ibn Battûta’s Travels.” *Archiv Orientalní* 30, (1962): 409–486.
- İbn Battûta. *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü ’n-Nuzzâr fî Garâibi’l-Emsâr ve Acâibi’l-Esfâr*. ed. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Konukçu, Mehmet. *Ormanlar ve Ormancılığımız*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2001.
- Lowry, Heath W. *Ottoman Bursa in Travel Accounts*. Bloomington: Indiana University Press, 2003.

Meiggs, Russell. *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World*. Oxford: Oxford University Press, 1982.

Waines, David. *The Odyssey of Ibn Battûta: Uncommon Tales of a Medieval Adventurer*. London: I.B. Tauris, 2010.

White, Sam. *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Yehoshua, Frenkel. "The Contribution of European Travel Literature to the Study of the Environmental History of the Levant (13th–15th Centuries)." *Living with Nature and Things: Contributions to a New Social History of the Middle Islamic Periods*, ed. J. W. Bethany and Abdelkader Al Ghouz, (2020): 215-234.

ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA ÇOCUK OYUNLARI VE OYUNCAK KÜLTÜRÜ

Özlem GÜL¹

1. GİRİŞ

Orta Çağ Avrupası çocukluk tarihi, uzun süre siyasal olaylara, hanedan mücadelelerine, savaflara ve kurumsal yapılara odaklanan geleneksel tarih yazımının gölgesinde kalmıştır. Orta Çağ çocukluğu konusunu akademik tartışmaların merkezine taşıyan ve sonraki çalışmalara yön veren ilk kapsamlı eserlerden biri, Philippe Ariès'in 1962 yılında yayımlanan *Centuries of Childhood* adlı çalışmasıdır. Ariès, Orta Çağ Avrupası'nda çocukluğun modern anlamda bağımsız ve kendine özgü bir yaşam evresi olarak tasavvur edilmediğini ileri sürmüştür; çocukların yürümeye ve konuşmaya başlamalarıyla birlikte yetişkin toplumsal düzenine doğrudan dâhil edildiklerini savunmuştur. Orta Çağ'a ait görsel ve yazılı kaynaklarda çocuklar, çoğu zaman kendilerine has bedensel, duygusal ve kültürel özellikleriyle değil, yetişkin dünyasının küçültülmüş temsilleri, yani “*küçük yetişkinler*” (miniature adults) olarak karşımıza çıkmaktadır (Ariès, 1962, ss. 34-35; Le Goff, 2021, s. 322). Bu çerçevede Ariès, söz konusu kaynakların çocukluğu yetişkinlikten ayrılan müstakil bir yaşam ve deneyim alanı olarak kavramaktan uzak olduğunu; çocuklara mahsus kültürel pratiklerin, duyarlılık biçimlerinin ve oyun geleneklerinin varlığını açık biçimde belgeleyen yeterli kanıt sunmadığını ileri sürmektedir (Ariès, 1962, ss. 128-133). Ariès'in geliştirdiği temel argümana göre Orta Çağ toplumu, çocukluk ile yetişkinlik arasında modern

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-1323-4212.

anlamda belirgin bir geçiş evresi öngörmemekteydi. Çocuk, annesine ya da bakıcısına bağımlı olmaktan çıktıktan sonra yetişkinlerin çalışma ve gündelik dünyasına katılmaktaydı. Böylece çocukluk, uzun süreli ve kurumsal olarak düzenlenmiş bir gelişim dönemi olmaktan ziyade, hızla geçilen ve kısa sürede unutulmuş bir geçiş evresi olarak değerlendirilmektedir (Wilson, 1980, ss. 132-153; Ariès, 1962, ss. 411-412). Gül'ün (2023) vurguladığı üzere, 1960'larda tarihçilerin Orta Çağ'da bugünkü anlamıyla bir çocukluk kavramının mevcut olmadığı fikri etrafında yoğunlaşması, tarih yazımının siyasal ve anayasal konulardan sosyal ve kültürel meselelere yöneldiği geç yirminci yüzyıl dönüşümünün bir parçası olarak da okunmalıdır (s. 1-2). Bununla birlikte Ariès'in tezi, sonraki yıllarda çocukluk tarihi alanında çalışan araştırmacılar tarafından yoğun biçimde tartışılmıştır. Wilson, Ariès'in çalışmasının aile ve çocukluk tarihi alanında kurucu bir etki yarattığını kabul etmekle birlikte, eserin yöntem ve sonuçlar bakımından ciddi eleştirilere konu olduğunu belirtmektedir (Wilson, 1980, ss. 132-133). Wilson'a göre Ariès'in yaklaşımındaki temel sorunlardan biri, çalışmanın büyük ölçüde basılı ve görsel kanıtlara dayanması; sınırlı sayıda el yazması malzemenin ise çoğunlukla basılı edisyonlar ya da derlemeler üzerinden kullanılmasıdır (Wilson, 1980, s. 135).

Gül'ün (2023) değerlendirmesine göre, söz konusu araştırmacıların her biri Ariès'in tezini farklı kaynak grupları ve yöntemsel yaklaşımlar aracılığıyla eleştirmiş; Orta Çağ toplumunda çocukların kendilerine özgü ihtiyaçları bulunan ve aşamalı biçimde yetişkinliğe hazırlanan bireyler olarak kabul edildiğini göstermiştir (Gül, 2023, ss. 2-3). Örneğin, Orme (2001), İngiltere örneğinden hareketle Orta Çağ'da çocukların kendilerine özgü bir kültürel dünyaya sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre çocuklar, yaşlarına uygun kıyafetler giymekte; oyuncaklarla oynamakta, tekerlemeler söylemekte ve çocuklara yönelik ya da çocuklar tarafından üretilmiş sözlü ve

yazılı kültür ürünleriyle temas kurmaktaydı. Bu durum, çocukların yetişkin dünyasından tamamen bağımsız bir kültür üretmediklerini; ancak mevcut kültürel unsurları kendi yaşantılarına, ihtiyaçlarına ve oyun pratiklerine göre yeniden anlamlandırdıklarını göstermektedir (Orme, 2001, s. 10).

Shahar (1990) ise Orta Çağ'da çocukluğun bütünüyle belirsiz ya da yetişkinlik içinde eriyen bir dönem olarak görülmediğini, aksine çocukluğun farklı gelişim evreleriyle kavrandığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte bu akademik kabulün sadece kuramsal bir çerçeveden ibaret olmadığını ve ebeveynlerin çocuklarının bakımı, yetiştirilmesi ve eğitimine hem somut kaynaklar ayırdığını hem de onlara gerçek bir ilgi ve özen gösterdiğini ortaya koymaktadır (ss. 1-8). Hanawalt (1993), Londra'ya ait mahkeme kayıtları, lonca belgeleri ve vasiyetnamelerden hareketle Orta Çağ toplumunda çocukluk ve ergenlik dönemlerinin açık biçimde ayırt edildiğini göstermektedir. Bu ayırım, öğretici metinlerinin yanı sıra çıraklık, başka bir aile yanında yetiştirilme ve şövalye yamaklığı gibi kurumsal uygulamalarda da görünür hâle gelmiştir (ss. 5-14).

Bu tartışmalar çerçevesinde çocuk oyunları ve oyuncaklar, Orta Çağ'da çocukluğun nasıl algılandığını ve gündelik hayatta nasıl deneyimlendiğini anlamak bakımından önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Yetişkinler, oyuncaklar, oyunlar ve yazılı/sözlü kültür ürünleri aracılığıyla çocuklara kültürel değerleri, davranış biçimlerini ve toplumsal rolleri aktarırken; çocuklar da kendi oyun ve eğlence pratiklerini geliştirerek bu sürece etkin biçimde katılmışlardır (Orme, 2001, s. 6; Frost, 2010, s. 14). Gallerli Gerald'ın (1146-1226) otobiyografisinde, kardeşleri kumdan kaleler yaparken kendisinin kiliseler ve manastırlar inşa ettiğini anlatması, çocuk oyununun yaratıcı niteliğini ve çocuğun oyun aracılığıyla kendi eğilimlerini ifade edebilme kapasitesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Oosterwijk, 2008, s. 232; Gül, 2023, s. 4). Bu örnek,

oyunun sadece bir sosyalleşme aracı olmadığını; çocuğun kendi eğilimlerini ve kimlik tasavvurunu ifade edebildiği etkin bir alan olduğunu göstermektedir. Oyun; toplumsal cinsiyet rollerinin, sınıfsal aidiyetin, mesleki becerilerin, dinî-ahlaki normların ve yetişkinliğe hazırlık süreçlerinin çocuk dünyasına aktarıldığı yapılandırılmış pratikler olarak işlev görmüştür.

Bu kavramsal genişleme, oyuncak ve oyun nesnelere atfedilen tarihsel değerin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Albrecht Classen, oyuncakların kültürün masum yan ürünleri olarak değil bir toplumun çocuğa bakışını, çocuklar için uygun görülen eğlence biçimlerini ve yetişkin dünyasına ait değerlerin çocuklara nasıl aktarıldığını gösteren önemli bir kültürel-tarihsel belgeler olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Classen, 2019, s. 36). Bu yaklaşım, oyuncak ve oyunların arkeolojik buluntular ya da görsel temsiller olmanın ötesinde, Orta Çağ toplumunun pedagojik, ahlaki, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet kodlarının görünür hâle geldiği kültürel alanlar olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu çalışma da söz konusu akademik yaklaşımdan hareketle, Orta Çağ Avrupası'nda oyunu çocuklara özgü basit bir eğlence pratiği olarak değil; toplumsal rollerin, davranış kalıplarının ve gündelik yaşam pratiklerinin aktarıldığı bir sosyalleşme ve eğitim aracı olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda oyun türleri, oyuncakların maddi kültürü, oyunun toplumsal cinsiyet ve sınıfla ilişkisi ile çocukların eğitim ve toplumsal hayata hazırlanma süreçlerindeki işlevleri incelenmektedir.

2. ORTA ÇAĞ ÇOCUK OYUNLARININ TÜRLERİ VE MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI

Orta Çağ çocuklarının oynadığı oyunları tek bir tipolojiye yerleştirmek, döneme ait yazılı, görsel ve arkeolojik kaynakların sunduğu çeşitliliği yansıtmayabilir. Nitekim Orta Çağ'ın oyunlara

dair en meşhur eserlerinden biri olarak kabul edilen ve 1283 yılında tamamlanan *Libro de acedrex, dados et tablas* adlı eserin giriş kısmında oyunlar, oyuncunun konumuna göre üç türe ayrılmaktadır: at üzerinde oynanan oyunlar, ayakta oynanan oyunlar ve oturarak oynanan oyunlar. Modern araştırmalar ise oyun kültürünü yeniden kurarken edebî betimlemeleri, görsel temsilleri, oyun tahtaları ve taşları gibi maddi buluntuları bir arada değerlendirmektedir (Kopp ve Lapina, 2020, ss. 17-18). Orme'nin (2001) aktardığına göre, Lydgate'in *The Pilgrimage of the Life of Man* çevirisinde “Gençlik” karakteri zamanının tamamını oyunla geçirdiğini söyler: koşmak, sıçramak, şarkı söylemek, dans etmek, güreşmek, taş atmak ve meyve çalmak için ağaçlara tırmanmak. Bunun yanı sıra başka oyunlardan da söz eder: *closh* adı verilen kroket benzeri bir oyun, *camping* adıyla bilinen futbol ya da hokey türü oyun, avlanma, balık tutma, kuş yakalama, hedefe ok atma, dokuz taş, iki farklı zar oyunu, satranç, *tables* yani tavla, *kayles* yani kuka/devirme oyunu ve dama tahtası üzerinde oynanan *quek* (s. 165). Shahar aktardığına göre, Jean Froissart, “*Espinette amoureuse*” (Aşk Kafesi) adlı eserinde elli bir çocuk oyununu sıralamakta; dönem kaynakları açık hava grup oyunlarından doğal nesnelere oynanan oyunlara ve oyunculara uzanan geniş bir yelpazeye işaret etmektedir (Shahar, 1990, s. 103). XV. yüzyıl ortalarında Norfolk'taki King's Lynn Dominiken manastırında yaşayan Geoffrey, 1440 yılında okullar için *Promptorium Parvulorum (Küçükler İçin Yardımcı/Rehber)* başlıklı bir sözlük derlemiştir. İngilizce-Latince hazırlanmış ilk kapsamlı sözlüklerden biri kabul edilen bu eser, aynı zamanda çocukların gündelik oyun kültürüne ve oyun diline özel ilgi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Geoffrey, sözlükte toplum genelinde kullanılan kelimelerin yanı sıra oyuncak ve oyun adlarına da yer vermiş; bunlardan bazılarını “çocuk oyunu” olarak tanımlamıştır. Başka kaynaklarda neredeyse hiç rastlanmayan bu ifadeler, çocukların okul

çevresinde ve gündelik hayatta kullandıkları oyunlara dair önemli ipuçları sunmaktadır (Orme, 2001, s. 165).

Oyuncak ve oyunlara ilişkin yazılı kayıtlar, görsel tasvirler ve arkeolojik buluntularla birlikte değerlendirildiğinde daha bütünlüklü bir anlam kazanmaktadır. Nitekim Willemsen'in belirttiği üzere, Orta Çağ ve Rönesans İtalya'sında çocukluk teması uzun süre sınırlı biçimde ele alınmış olsa da döneme ait sanat eserlerinde oyuncak at, rüzgârgülü, top, çember, topaç, bebek ve çekmeli araba gibi tipik çocuk oyuncaklarını tutan ya da kullanan çocuk figürlerine sıkça rastlanmaktadır. Yaklaşık 1350-1550 yılları arasına tarihlenen bu betimlemeler; duvar resimleri, tablolar, heykeller, el yazmaları ve özellikle *maiolica* türü seramikler üzerinde görülmekte, geç Orta Çağ toplumunda çocuğun konumuna ve yetişkinlerin çocukluk algısına dair önemli bilgiler sunmaktadır (Willemsen, 2020, s. 263). Pieter Bruegel'in 1560'ta Viyana *Kunsthistorisches Museum* koleksiyonuna giren “Çocuk Oyunları” tablosu ise iki yüzü aşkın çocuğun yetmiş beş kadar etkinliğini tek bir kent sahnesine sığdırarak bu külliyatın görsel zirvesini oluşturur (Orme, 2001, s. 166). Aşağıdaki tasnif, söz konusu kaynakların sunduğu çeşitlilikten hareketle oyun türlerini dört ana başlık altında değerlendirmektedir: sokak ve top oyunları, ev içi oyunlar ve oyuncaklar, masa başı strateji oyunları ile savaş ve şövalyelik talimine yönelik oyunlar.

2.1. Sokak, Top ve Koşu Oyunları

Orta Çağ kentlerinde sokaklar, çayırlar ve mahalle çevreleri çocukların başlıca oyun alanlarını oluşturmaktaydı. William Fitzstephen'in XII. yüzyıl sonlarında Londra'ya ilişkin tasvirinde, okul çocuklarının *Shrove Tuesday* (Tövbe Salısı) sabahı dövüş horozlarını okula getirerek öğretmenlerine sundukları, öğleden sonra ise Londra çayırlarında okul takımları hâlinde top oyunları oynadıkları aktarılmaktadır. Bu etkinliklere yetişkin erkeklerin de gençlik günlerini hatırlamak amacıyla at

sırtında katılmaları, çocuk oyunlarının kent yaşamında toplumsal hafızayla iç içe geçtiğini göstermektedir. Bununla birlikte çocukların oyunları sadece takım etkinlikleriyle sınırlı değildi; top oynama, kovalamaca, koşu, çember çevirme ve kraliyet alayları, ayinler ya da evlilik törenleri gibi yetişkin dünyasına ait ritüelleri taklit etme biçiminde gündelik ve doğaçlama pratikler de oldukça yaygındı (Hanawalt, 1993, s. 78). Şehirde her okulun kendi takımı bulunmakta, oyunun başlama zamanı ise büyük ölçüde takvime bağlı olarak belirlenmekteydi. Bununla birlikte çocukların oyun pratikleri bu tür belirli zaman ve düzen içinde gerçekleşen etkinliklerle sınırlı değildi. Çocuklar top oynama, saklambaç, koşu yarışı ve çember yuvarlama gibi oyunları çoğu zaman kendi aralarında organize eder; kraliyet alayları, düğün ve cenaze geçitleri gibi yetişkin dünyasına ait törenleri, hatta Londra'nın efsanevi devleri Gog ve Magog'u taklit eden oyunlar kurarlardı (Hanawalt, 1993, s. 78). Frost, Fitzstephen'in bu tasvirinden hareketle Orta Çağ Londrası'nda çocukların sokak oyunlarını özellikle kovalamaca ve yarışma temelli etkinlikler olarak değerlendirmektedir. Ona göre çocuklar, kent mekânında top oynamakta, koşu yarışları düzenlemekte, çember yuvarlamakta ve yetişkin dünyasına ait törenleri taklit eden oyunlar kurmaktaydı (Frost, 2010, ss. 15-16). Bu oyunların maddi kültürü de oldukça çeşitlidir. Orta Çağ'da bowling, tenis, badminton ve futbola benzeyen farklı top oyunlarının oynandığı; bu oyunlarda kullanılan topların ise genellikle at kılıyla doldurulmuş deriden ya da kuru bezelyeyle doldurulmuş domuz mesanesinden yapıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra saklambaç, ebelemece ve birdirbir gibi hareketli oyunlar ile çember, değnek ve misket gibi basit oyun araçları da dönemin yaygın oyun repertuarı içinde yer almaktaydı (Elliott, 2004, ss. 9-11). Bu oyunların zaman zaman tehlikeli sonuçlar doğurabildiği, günümüze ulaşan sorgu kayıtlarından anlaşılmaktadır. Londra soruşturma kayıtlarında, John atte Noke'un sokakta oynadığı topun oluğa düşmesi üzerine onu

almak için evin penceresinden uzandığı sırada aşağı düşerek hayatını kaybettiği aktarılmaktadır. Benzer şekilde yedi yaşındaki Robert'ın (John de St. Botolph'un oğlu), iki arkadaşıyla bir kerestelik üzerinde oynarken üzerine devrilen kütük nedeniyle bacağını kırdığı belirtilir (Hanawalt, 1993, ss. 78). Bununla birlikte, çocuk oyunlarının ve gündelik eğlence pratiklerinin kimi zaman kent düzeni açısından riskli sonuçlar doğurabildiği görülmüştür. Örneğin, 1327'de Londra şehir yönetimi, St. Paul Katedrali'ne ya da kent sakinlerinin evlerine konan güvercin ve diğer kuşlara taş yayı (*stonebow*) ile ateş edilmesini yasaklayan bir bildiri yayımlamış; gerekçe olarak da bu mermilerin sık sık pencereleri kırmasını ve yoldan geçenleri yaralamasını göstermiştir (Hanawalt, 1993, s. 79).

Top oyunları ise oynandıkları bağlama göre farklı toplumsal anlamlar kazanmıştır. XV. yüzyıldan itibaren Floransa, Venedik ve diğer İtalyan kentlerinde görülen *Calcio*, kalabalık ve belirli bir düzen içinde oynanan bir futbol türü olarak zamanla yüksek statülü erkeklerin katılımına uygun görülen seçkin bir oyun hâline gelmiştir. Giovanni di Bardi'nin 1688'de kaleme aldığı klasik betimlemede de bu oyunun “*ayaktakımına, zanaatkârlara, hizmetkârlara ya da düşük doğumlu kimselere değil; şerefli askerlere, soylulara, beylere ve prenlere uygun görüldüğü*” açıkça ifade edilmektedir (Zeigler, 2006, s. 113). Çocuk oyunları, özellikle soylu çevrelerde beden eğitimi ve askerî hazırlıkla ilişkilendirilmiş; bu nedenle sadece eğlence değil, fiziksel beceri, disiplin ve dayanıklılık kazandıran bir etkinlik olarak da değerlendirilmiştir. Nitekim Philelphus'un 1470 dolaylarında Savoy Dükü Philibert için hazırladığı *Instruction of Good Living* (İyi Yaşam Öğretisi) adlı eserinde, dük adayının günlük programına iki saatlik beden eğitimi ve oyun zamanı ayrılmış; bu sürenin koşu ve top oyunlarının yanı sıra Floransa usulü futbol olarak bilinen *calcio à la Fiorentina* ile değerlendirilmesi önerilmiştir (Zeigler, 2006, s. 104). Aynı

dönemde Londra sokaklarında oluktaki topunu almak için pencereden sarkan zanaatkâr çocukları ile Floransa meydanlarında üniformalı takımlar hâlinde *calcio* oynayan genç soyluları aynı oyun kategorisi içinde değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Her iki örnekte de top oyunu söz konusu olsa da oyunun maddi koşulları, toplumsal bağlamı ve taşıdığı anlam belirgin biçimde farklılaşmaktadır.

2.2. Oyuncaklar: Çıngırdan Topaca, Bez Bebekten Minyatür Şövalyeye

Çocuğun eline en erken giren oyun nesnesi çıngıraktır. Orta Çağ Avrupası'nda tanınan oyuncaklar külliyatı; çıngıraklar, sallanan atlar, kuklalar, bloklar, çemberler, bebekler, kemikten yapılmış oyun taşları, topaçlar, toplar, küçük tekneler, düdüklere ve davullar gibi geniş bir yelpazeyi kapsar (Gül, 2023, s. 5). Şahar'ın aktardığı en çarpıcı örneklerden biri Nogent'li Guibert'in (Gilbert of Nogent) XII. yüzyıl başında kaleme aldığı otobiyografisinde yer alır: annesinin himayesine aldığı yetim bir bebeğin gece boyunca durmaksızın ağladığı, sütinelerin ve hizmetkârların çıngırak sallamak da dâhil her türlü yatıştırma girişiminin sonuçsuz kaldığı, çocuğun bu huzursuzluğunun dönemin yorumunda doğrudan şeytani bir müdahaleye atfedildiği belirtilir (Şahar, 1990, s. 91). Biraz daha büyük yaştaki çocukların oyuncakları arasında elde tutulup havada döndürülen yel değirmenleri (*whirligig*) de yer almaktadır. John Florio'nun 1598 tarihli tanımına göre bu oyuncak, “*haç biçiminde kesilmiş bir karton ya da kâğıt parçasının bir çubuğun ucuna iğnelenmesiyle*” yapılmakta ve rüzgâra tutulduğunda kendi eksenini etrafında dönmekteydi. Florio, söz konusu nesnenin İngiliz çocuklarının “*yel değirmeni*” olarak adlandırdığı oyuncak olduğunu özellikle vurgulamaktadır (Orme, 2001, s. 168).

Topaç, Orta Çağ çocuk oyunlarının maddi kültürüne dair en güçlü tanıklardan biridir. Yaklaşık 1060'a ait *Apollonius of*

Tyre çevirisinde bu nesne İngilizcede ilk kez adıyla anılmaktadır. Aynı yüzyıla ait olup *Winchester* kazılarında bulunan akçaağaçtan yapılmış bir topaç ise 6,9 cm yüksekliğindedir ve çevresinde kamçıyla çevrilmesini sağlayan bir oluk bulunmaktadır (Orme, 2001, s. 168). Geoffrey of Lynn'in *Promptorium* adlı sözlüğünde topaç için dört farklı sokak adı kaydedilmiştir: *top*, *prill*, *spilcock* ve *whirligig*. Bu çeşitlilik, topacın çocukların gündelik oyun dili içinde yaygın bir karşılığa sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Walter of Bibbesworth de XIII. yüzyıl sonunda çocukların topaçlarını sokakta birlikte çevirdiklerini kaydederek, bu oyunun sadece bireysel bir eğlence değil, aynı zamanda toplumsal bir oyun pratiği olduğunu ortaya koymaktadır (Orme, 2001, s. 168).

Bebekler, Geoffrey'in ifadesiyle *pupettes* ya da “*bez parçalarından yapılmış çocuklar*”, malzeme ve biçim bakımından oldukça çeşitlidir. Doğu Fransa ve İsviçre kazılarında basit yüz ve uzuv izleri taşıyan pişmiş toprak figürlere; Tudor ve Stuart dönemi İngiltere’inde bezle giydirilebilen silindirik ahşap formlara rastlanmaktadır. Oyuncak bebeklerin gündelik hayattaki varlığına yazılı kaynaklar da işaret eder. Nitekim 1396’da Paris’te iki kadın arasında keten bir bebek nedeniyle çıkan kavganın, hamile bir kadının düşük yapmasına yol açtığını bildiren mahkeme kaydı bu açıdan dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Exeter Katedrali’nde Piskopos Edmund Lacy’nin türbesinden 1943’te çıkarılan, mum kalıbından dökülmüş ve elleri dua eder biçimde birleşmiş kadın figürleri, benzer üretim tekniklerinin çocuklara yönelik bebeklerde de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Orme, 2001, s. 170).

Willemsen, 1350-1550 yılları arasında İtalyan sanatında topaç, top, çubuk-at ve fırdak gibi çocuk oyuncaklarının sıkça betimlendiğini; doğum tepsileri (*deschi da parto*) ile tabak takımları gibi lüks nesnelere üzerinde oyuncak tutan çocuk figürlerine yer verildiğini göstermektedir (Willemsen, 2020, s.

274). Sardunya'daki Alghero'da bir lağım çukurundan çıkarılan XV. yüzyıla ait ahşap topaç ve topların, İtalyan sanatında tasvir edilen oyuncaklarla aynı tip ve biçimde olması da dikkat çekicidir. Bu örtüşme, oyuncak betimlerinin gerçek nesnelere dayandığını ve görsel temsil ile arkeolojik buluntuların birbirini desteklediğini ortaya koymaktadır (Willemsen, 2020, ss. 283-284). Londra'da ele geçen arkeolojik buluntular arasında iki metal asker figürü yer almaktadır. Zırh özelliklerinden hareketle bunların yaklaşık I. Edward dönemi civarında üretildiği düşünülmektedir. Figürlerden biri yaklaşık 5 cm yüksekliğinde ve tam hâlde korunmuştur; diğeri ise benzer biçime sahip bir parçadır. Atın üzerinde kılıçlı bir şövalye figürü gösteren minyatür oyuncak (yaklaşık 5 cm), Orta Çağ kentinde kitlesel oyuncak üretiminin somut kanıtı olarak nitelendirilmektedir (Orme, 2001, s. 173).

Oyuncakların toplumsal anlamı, kraliyet ailesi için üretilen nadide örneklerde daha belirgin hâlde gelmektedir. I. Edward'ın altı yaşındaki oğlu Henry için 1273-1274 yıllarında yedi peniye bir oyuncak araba satın alınmış, daha sonra iki peni karşılığında tamir ettirilmiştir. 1279'da beş yaşındaki kardeşi Alfonso için küçük bir şato yaptırılmış ve Windsor Şatosu'na taşınmıştır. Kraliyet hesap defterleri Alfonso'nun ayrıca bir kuşatma makinesi ve boyalı bir tekneye sahip olduğunu da kaydetmektedir (Orme, 2001, s. 174). 1290'da ise altı yaşındaki II. Edward için kraliyet aşçısı John Brodeye tarafından boyalı, içine muhtemelen mobilya ya da asker figürleri yerleştirilmiş görkemli bir oyuncak şato hazırlanmış ve Westminster Hall'da kraliçeye gösterilmek üzere sergilenmiştir. Benzer biçimde, 1377'de on yaşındaki II. Richard'a iki küçük top verilmiş; 1420'lerde henüz küçük yaşta olan VI. Henry için kralın oyununa uygun olan kimi büyük, kimi küçük sekiz kılıç yaptırılmıştır. VI. Henry yedi yaşında Fransa'ya götürüldüğünde ise onun için küçük bir zırh takımı hazırlanmıştır (Orme, 2001, s. 182). Bu

örnekler, savaş ve iktidar temalı oyuncakların üst sınıf çocuk eğitiminde sadece eğlence nesnesi değil, gelecekteki askerî ve siyasal rollere hazırlık aracı olarak da işlev gördüğünü göstermektedir.

2.3. Masa Başlı Strateji Oyunları: Satranç, Tavla ve Dokuz Taş

Masa başlı oyunlar, Orta Çağ Avrupası'nda çocuklar ile yetişkinleri aynı oyun zemini etrafında bir araya getiren etkinlikler arasında yer almaktadır. On yaşındaki Kara Prens Edward'a ait 1340 tarihli harcama kayıtları, onun *ad pilam* adı verilen sopalı bir oyunun yanı sıra *ad talos* olarak kaydedilen zar ya da aşık kemiği oyununu annesi ve hane mensubu diğer çocuklarla birlikte oynadığı belirtilmektedir (Orme, 2001, s. 178). Bir başka tahta oyunu olan “merels” ya da “nine men's morris” (Türkçede genellikle dokuz taş olarak ifade edilebilir), Lydgate'in *Deguileville* çevirisinde zikredilmekte ve *Romance of Alexander* adlı eserde yer alan bir minyatürde bir erkek ve bir kız çocuk tarafından oynanırken tasvir edilmektedir (Orme, 2001, s. 178). Geç Orta Çağ kraliyet kayıtları da masa başlı oyunlarının çocuklar arasında yaygınlığını göstermektedir. Nitekim 1496'da VII. Henry'nin on yaşındaki oğlu Prens Arthur, zar oyununda kırk şilin kaybetmiş; iki yıl sonra yedi yaşındaki kardeşi (geleceğin VIII. Henry'si) ise babasıyla oynadığı satranç, zar ya da kâğıt oyunlarından birinde altı şilin sekiz peni kazanmıştır (Orme, 2001, s. 178).

Masa başlı oyunları içinde satranç, pedagojik ve ahlaki anlamı bakımından özel bir konuma sahiptir. Taşların kral, vezir, şövalye, fil, kale ve piyon gibi hiyerarşik figürlerden oluşması, satrancın toplumsal düzenin küçük ölçekli bir alegorisi olarak yorumlanmasına imkân tanımıştır. 1300 yılında İtalya'nın Cenova kentinde Fransız Dominiken rahibi Jacques de Cessoles tarafından Latince kaleme alınmış ve kısa süre içinde Fransızcaya

çevrilmiş olan eser, *Liber de moribus hominum et officiis nobilium super ludo scacchorum* (Satranç Oyununa Dair İnsanların Âdetleri (Ahlaki) ve Soyluların Görevleri Hakkında Kitap) satrancı doğrudan ahlaki bir öğreti metnine dönüştürmüştür. Eser XV. yüzyıl sonunda Caxton tarafından *The Game and Play of the Chess* adıyla İngiltere’de basılmıştır (Orme, 2001, s. 178). Satrancın bu seçkin ve sembolik konumu, lüks sanat nesnelерinde de karşılık bulmuştur. Gertsman’ın incelediği XIV. yüzyıl Paris atölyesi üretimi fildişi ayna kutusunda, çadır altında satranç oynayan bir çift tasvir edilmekte; bu sahne, oyunun aşk ve savaş çağrışımlarıyla birlikte kullanıldığını göstermektedir. Figürlerin oynadığı taşların ve kutunun aynı malzemeden, yani fildişinden yapılmış olması ise Gertsman’ın “*ivory on ivory*” ifadesiyle açıkladığı üzere, satrancın üst sınıf maddi kültür içindeki dolaşımını görünür kılmaktadır (Gertsman, 2020, ss. 222-223).

Manastır ve katedral revakları, masa başı oyunlarının daha sade ve gündelik biçimlerine de ev sahipliği yapmıştır. *Merels* (dokuz taş; taşları üçlü sıralar hâline getirmeye dayanan bir oyun), *fox and geese* (tilki ve kazlar; tek taşlı oyuncunun çok sayıda taşı kısırmaya, karşı tarafın ise tilkiyi köşeye sıkıştırmaya çalıştığı asimetrik bir oyun) ve *alquerque* (taş kapmaya dayalı, damanın atası sayılan bir oyun) gibi tahta oyunları bu mekânlarda oynanan oyunlar arasında yer almaktadır. Micklethwaite’in 1892 tarihli klasik araştırması, Westminster Abbey’in revak sıralarında çakı ya da çiviyle oyulmuş yedi farklı oyun tahtası bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu tahtalardaki aşınma izleri, söz konusu oyunların manastır çocukları ve genç keşişler tarafından uzun süre kullanıldığını düşündürmektedir (Micklethwaite, 1892, ss. 319-322). Benzer biçimde Exeter Katedrali’nin başdiyakozluk kayıtları, 1448’lerde gençlerin katedral revaklarını işgal ederek topaç, *quek*, *penny-prick* ve en çok da tenis oynadıklarından; bu nedenle revak duvarlarının kirlendiğinden ve vitray pencerelerin

kırıldığından yakınmaktadır. *Quek*, bir tahta oyunu olduğu için sakın sayılabilecek bir oyun olsa da dinî ve kamusal bir mekân açısından yine de oynanması uygunsuz görülmekteydi (Orme, 2001, s. 196). Özellikle *penny-prickin* bir penilik sikkeye ok atmaya dayanan bir oyun olması, bu oyunu tehlikeli kılıyordu. Micklethwaite, aynı revak sıralarında görülen tekil yuvarlak deliklerin de *cherry pit* adı verilen ve bir avuç kiraz çekirdeğini küçük bir deliğe düşürmeye dayanan oyunlarda ya da benzeri el becerisi gerektiren etkinliklerde kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir (Micklethwaite, 1892, s. 324). Araştırmacı ayrıca, en yaygın ve basit oyun araçlarının çoğu zaman satın alınan nesnelere değil; çakıl taşları, meyve çekirdekleri ve hayvan kemikleri gibi doğada kolayca bulunan malzemelerden oluştuğunu vurgular. Bu “*bulunmuş nesne ekonomisi*”, çocuk oyunlarının gündelik ve erişilebilir niteliğini göstermesine rağmen, arkeolojik açıdan çoğu zaman ayırt edilmesi güç maddi izler bırakmıştır (Micklethwaite, 1892, s. 323).

2.4. Savaş Oyunları ve Şövalyecilik Oyunu

Orta Çağ Avrupası'nın askerî ve toplumsal yapısında oyun ile talim arasındaki sınır, daha çocukluk döneminden itibaren belirgin biçimde iç içe geçmiştir. Erkek çocuklar henüz 3/4 yaşlarından itibaren ahşap kılıç ve mızraklarla “*şövalyecilik*” oyunları oynamakta; bu oyunlar, sadece eğlence değil, ileride üstlenmeleri beklenen askerî rollerin erken bir provası niteliği taşımaktaydı. Nitekim Orme'un aktardığına göre Rait, çubuktan mızrak, sazdan kılıç ve kütükten kalkanla yapılan minyatür düelloları, üç ile yedi yaş arasındaki çocukluk evresinin karakteristik etkinlikleri arasında değerlendirmektedir (Orme, 2001, s. 181). William Marshal'ın yaşam öyküsünde aktarılan ünlü sahne, oyun ile savaş arasındaki bu geçirgenliği çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre beş yaşındaki William, 1152'de Newbury'de Kral Stephen ile *chevalers* yani “*şövalyecilik*” oyunu oynar. Söz konusu olayın gerçek bir askerî

kuşatma sırasında geçmesi, çocuğun oyunu ile yetişkinlerin savaşı arasındaki sınırın aynı sahnede iç içe geçtiğini göstermektedir (Orme, 2001, s. 181).

Soylu bir çocuğun terbiyesi, XII. yüzyıldan itibaren yedişer yıllık üç evre üzerinden şekillenmiştir. Buna göre çocuk, yedi yaşına kadar annesinin yanında kalır; ardından bir baronun ya da kralın sarayına gönderilerek yedi yıl boyunca *page* (soylu aile çocuklarının saray çevresinde hizmet ederek temel görgü, disiplin ve davranış kurallarını öğrendiği ilk eğitim evresi) olarak yetiştirilirdi. Bu süreçte *knightly arts* (şövalyelik sanatları; binicilik, eskrim, avcılık, dans ve sofrada adabı gibi soylu yaşamına ve askerî terbiyeye ilişkin beceriler) öğrenilirdi. On dört yaşına geldiğinde çocuk *squire* (şövalye adaylığı evresindeki genç silahşor; efendisinin silahlarına, atına ve zırhına bakan, savaşta ona eşlik eden yardımcı) unvanını alırdı.; efendisinin atı ve zırhıyla ilgilenir, savaş sırasında kalkanını taşırdı. İdeal olarak yirmi bir yaşında, ikinci yedi yıllık hizmet döneminin sonunda ise şövalyeliğe kabul edilirdi (Zeigler, 2006, s. 46). Petrus Alfonsus'un XII. yüzyıl başlarında *septem probitates* (yedi şövalye erdemi/sanatı) adıyla sistemleştirdiği bu beceri alanı, kilise okullarında öğretilen *yedi serbest sanata* (septem artes liberales) bir karşılık olarak şekillenmiştir. Böylece zihinsel ve skolastik eğitime dayalı ruhban bilgi anlayışının karşısına, soylu erkek çocuğunun bedenî, askerî ve saray çevresine özgü terbiyesini esas alan alternatif bir eğitim modeli konulmuştur (Zeigler, 2006, ss. 44–45).

Bu eğitim anlayışının somut yansımaları, kraliyet hesap defterlerinde de izlenebilmektedir. I. Edward'ın oğulları için yaptırılan minyatür şatolar, kuşatma makineleri ve oyuncak gemiler, soylu çocukların oyun yoluyla askerî kültüre hazırlandığını göstermektedir. Nitekim Alfonso için 1279'da yaptırılan *küçük kale Windsor*'a taşınmış; II. Edward için 1290'da kraliyet aşçısı tarafından inşa edilen ayrıntılı *şato* ise düğün

ziyafetinde kraliçeye sunulmak üzere Westminster Hall'a getirilmiştir. Bu örnekler, oyun nesnelерinin sadece çocuk eğlencesi olmadığını, aynı zamanda şövalyelik ve savaş kültürünün erken yaşta içselleştirilmesine hizmet eden sembolik araçlar olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır (Orme, 2001, s. 174). Bununla birlikte erken çocukluk taliminin kraliyet sarayıyla sınırlı olmadığını ifade etmek gerekir. Nitekim Bedfordshire'da 1271'de beş yaşındaki Maud Boylun, sokakta hedefe ok atan on yaşındaki John Phuch tarafından kazara vurulmuştur (Orme, 2001, s. 182).

Hükümdarlık otoritesi, çocukların ve genç erkeklerin oyun pratiklerini yalnızca boş zaman faaliyeti olarak görmemiş; bunları askerî hazırlık ve dolayısıyla ulusal güvenlik meselesiyle ilişkilendirmiştir. III. Edward, 1365'te şeriflerine gönderdiği emirlerde halkın taş atma, top oyunları ve horoz dövüşü gibi “*sahtekâr ve faydasız*” oyunlarla vakit geçirmesinden yakınmış; bunun yerine bayram günlerinde yay ve okla talim yapılmasını istemiştir. Benzer şekilde 1388 tarihli Cambridge Kanunu, *hizmetkârlar* olarak tanımlanan genç erkeklerin zar, taş atma gibi oyunlar oynamasını yasaklamış; pazar ve festival günlerinde okçuluk talimini zorunlu kılmıştır (Orme, 2001, s. 183). Böylece oyun alanı, sadece eğlenceye ayrılmış bir serbest zaman mekânı olmaktan çıkarak, devletin askerî ihtiyaçları doğrultusunda denetlenmesi gereken bir toplumsal alan hâline gelmiştir.

3. OYUN, TOPLUMSAL CİNSİYET VE SINIF AYRIMI

Orta Çağ oyun kültürünü anlamada ikinci önemli analiz eksenini, oyunun toplumsal cinsiyet ve sınıf kategorileriyle nasıl iç içe geçtiğidir. Görsel ve arkeolojik kayıtlar, oyuncak ikonografisinin erken dönemlerden itibaren cinsiyetlendirilmiş bir dağılım sergilediğini ortaya koymaktadır. Willemsen'in

İtalyan örnekleri üzerinden yaptığı çözümlenme, sopa atların, küçük yel değirmenlerinin ve topaçların ağırlıklı olarak erkek çocuk ya da çıplak *putto* tasvirlerinde; bebeklerin ise daha çok kız çocuk tasvirlerinde yer aldığını göstermektedir. Padova'daki Eremitani Kilisesi'nde Guariento'nun 1361 tarihli freskinde görülen, ay ışığı altında oyuncak ata binen erkek çocuk ile bebek arabasıyla tasvir edilen kız çocuk sahnesi, bu cinsiyetlendirilmiş oyun ikonografisinin dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Willemsen, 2020, ss. 269–272).

Oyuncakların görsel tasvirlerindeki bu cinsiyet temelli ayırım, oyuncağın bir eğlence olmasının yanı sıra yetişkinlikte üstlenilmesi beklenen toplumsal cinsiyet rollerinin erken yaşta prova edilmesine yönelik pedagojik bir nesne olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Erkek çocuklara atfedilen at sürme, hedef vurma ve strateji oyunları, şövalyelik kültürünün ya da kentli erkeğe yönelik beklentilerin aslında minyatür biçimleri olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık kız çocuklarına atfedilen bebek bakımı, ev içi yemek hazırlığını taklit eden minyatür mutfak gereçleri ve dokuma, örme alıştırmaları, annelik ve ev içi sorumluluk pratiklerinin erken yaşta içselleştirildiği bir alan oluşturmaktadır. Pistoia'daki Bernardino Detti'nin *Madonna of the Pergola* (1523) panosunda yer alan kız çocuğunun bez bebeği ise kefen biçimindeki sargısı ve oyulmuş yüzüyle yalnızca bir oyuncak değil, aynı zamanda çocuk ölümüne ilişkin kaygıları yansıtan büyüsel-koruyucu bir referans olarak da işlev görmektedir (Willemsen, 2020, ss. 279–281).

Sınıfsal farklılaşma ise oyun kültürünün maddi imkânlarla ne derece şekillendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim yedi yaşında ölen genç prens Carlo Giovanni Amedeo di Savoia'nın 1572 tarihli bir el yazmasında yer alan oyuncak sandığı; sopa at, küçük yel değirmeni, davul, bebek beşiği ve raket gibi nesnelere içermekteydi (Willemsen, 2020, s. 268). Buna karşılık alt sınıflara mensup çocuklar için temel oyun

malzemeleri, Shahar'ın belirttiği üzere, çoğunlukla doğal çevreden elde edilen taş, kemik, kil ve odun parçalarından oluşmaktaydı (Shahar, 1990, ss. 103–104). Bu maddi farklılık, oyunun aynı toplumsal coğrafya içinde dahi sınıfsal konuma göre değişen estetik, ekonomik ve sembolik biçimleri aldığını göstermektedir. Dolayısıyla “Orta Çağ çocukluğu”, tekil ve homojen bir kategori olarak değil; sınıf, cinsiyet ve maddi imkânlarla göre çeşitlenen deneyimler bütünü olarak ele alınmalıdır.

4. OYUN, EĞİTİM VE AHLAKİ SÖYLEM

Orta Çağ'da oyun hem kilisenin hem de eğitim metinlerinin doğrudan ilgi alanına giren; bu iki alanın zaman zaman farklı, hatta birbirine zıt yorumlar geliştirdiği bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Vaaz külliyyatı ve manastır kuralları, özellikle yetişkinlere ait kumar, zar ve sert fiziksel oyunları “boş zamanın kötülüğü” olarak nitelendirirken skolastik düşünce, Thomas Aquinas'tan itibaren “ölçülü oyunu” erdemli ve gerekli bir dinlenme biçimi olarak meşrulaştırmıştır (Classen, 2019, ss. 23–25; Aquinas, n.d., II–II, q. 168, a. 2–4). Bu ikili yaklaşım, oyunun çocuk eğitimi içinde nasıl konumlandırılacağını belirleyen temel gerilim alanlarından birini oluşturmuştur. Hümanist pedagoji geleneği, XV. yüzyıldan itibaren bu gerilimin oyun lehine çözümünü açıkça savunmaya başlamıştır. Enea Silvio Piccolomini, 1450'lerde genç Avusturya-Bohemya tahtının vârisi Ladislaus Posthumus için kaleme aldığı *Tractatus de liberorum educatione* adlı eserde prensi, top oynamaya, koşmaya, sıçramaya ve çember sürmeye olgunluk çağına gelinceye kadar devam etmesi için açıkça teşvik etmektedir (Willemsen, 2020, s. 267).

Oyunun ahlaki anlamı, alegorik edebiyatta daha uyarıcı ve tehlikeye işaret eden bir tonla ele alınmıştır. Deguileville'in *Le*

Pèlerinage de la Vie Humaine adlı eserinde “Gençlik” figürünün hac yolcusunu doğru yoldan saptıran tehlikeli bir güç olarak resmedilmesi ve aynı figürün oyun ve eğlenceyle kuşatılmış biçimde betimlenmesi, oyunun, bir yandan ayrıntılı biçimde belgelenmeye değer görülen, öte yandan ahlaki bakımdan denetim altında tutulması gereken bir kültürel pratik olarak algılandığını ortaya koymaktadır (Orme, 2001, ss. 164–165). Bu ikili yaklaşım, oyunun Orta Çağ kaynaklarında neden bu denli ayrıntılı biçimde tasvir edildiğini; bu tasvirlerin ise neden çoğunlukla yetişkin bakışıyla ve çocuğun ahlaki gelişimine yönelik uyarıcı bir dille sunulduğunu açıklayan temel etkenlerden biridir.

Sosyalleşme bağlamında ise oyun, çocuğun meslek ve iş dünyasına katılmasını sağlayan bir geçiş alanı işlevi görmüştür. Hanawalt’ın Londra’ya dair araştırmaları, çıraklığın yedi yıllık standart süresi içinde genç çırakların lonca dünyasıyla ilk temasını çoğu zaman lonca içi oyunlar, festival yarışmaları ve aşçılık-zanaat alıştırma aracılığıyla kurduklarını göstermektedir (Hanawalt, 1993, ss. 5–14). Aristokratik dünyada şövalye yamaklığı ile gelen ata binme, ok atma ve mızrak alıştırma, çocuğun eğitim kurumuna geçişinin oyun aracılığıyla yumuşatıldığı uygulamalara örnektir. Manastır ve din eğitimi çevrelerinde oyun, dinî içerikle de iç içe geçmiş bir öğrenme pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim *hnefataflın* alegorik bir çeşidi olan ve bir İncil el yazmasında korunan *alea evangelii* (İncil Oyunu), öğrenilmiş çevrelerde dinî temalı tahta oyunlarının kullanımında olduğunu göstermektedir (Forsyth ve Hall, 2020, ss. 34–35). Bu örnek, oyunun sadece eğlence ya da boş zaman faaliyeti olarak değil, aynı zamanda dinî bilgi, sembolik düşünme ve kurumsal eğitimle ilişkilendirilen pedagojik bir araç olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda oyun, modern pedagojinin “*oyun yoluyla öğrenme*”

ilkesinden çok önce, çocuğun kurumsal eğitime geçişini kolaylaştıran başlıca eşiklerden biri olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Orta Çağ Avrupası'nda çocuk oyununu ve oyuncak kültürünü gündelik hayatın önemsiz bir ayrıntısı olarak değil, dönemin çocukluk anlayışını okumayı sağlayan başlı başına bir tarihsel inceleme alanı olarak ele almıştır. Ortaya çıkan tablo, Orta Çağ toplumunun çocukluğu kendine özgü ihtiyaçları, gelişim evreleri ve eğitim ritmi olan bağımsız bir yaşam dönemi olarak tanıdığını göstermektedir. Çocuğa özel üretilmiş oyuncakların, ona göre düzenlenmiş mekânların ve yaşına uygun etkinliklerin varlığı, çocukluğun yetişkinlikten ayrı, üzerinde düşünülmüş ve biçimlendirilmiş bir alan olarak kavrandığına işaret eder. Bu yönüyle oyun, çocukluğun tarihsel varlığını gözler önüne seren ve çoğu zaman fark edilmeden kalan bir kültürel katmanı görünür kılmaktadır.

Çalışmanın ulaştığı ikinci sonuç, oyunun sadece bir eğlence biçimi olmadığı; toplumsal cinsiyet rollerinin, sınıfsal konumun, dinî ve ahlaki değerlerin, mesleki ve askerî becerilerin çocuğa aktarıldığı yapılandırılmış bir sosyalleşme ve eğitim aracı olarak işlediğidir. Bununla birlikte, aynı oyunun farklı toplumsal çevrelerde değişen anlamlar kazanması, oyunun yetişkin dünyasına ait değer ve beklentileri çocukluk alanına taşıyan bir araç olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, çocuk, bu aktarımın edilgen bir alıcısı değildir. Eline geçen nesnelere/oyuncakları ve içinde bulunduğu mekânları kendi tahayyülü doğrultusunda yeniden anlamlandırarak oyuna etkin biçimde yön vermiştir. Dolayısıyla Orta Çağ çocuk oyununu incelemek, dönem toplumunun çocukluk ile yetişkinlik, eğlence ile emek, kutsal ile dünyevi arasındaki sınırları nasıl kurduğunu ve çocuğun bu

sınırlar içinde nasıl bir özne olarak konumlandığını anlamak açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aquinas, T. (n.d.). *Summa theologiae*. Christian Classics Ethereal Library. (Orijinal eser 1265–1274 yılları arasında yazılmıştır).<https://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.html>.
- Ariès, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life* (R. Baldick, Çev.). Alfred A. Knopf.
- Classen, A. (2019). Pleasure and leisure from the Middle Ages to the early nineteenth century: The rediscovery of a neglected dimension in cultural history. İçinde A. Classen (Ed.), *Pleasure and leisure in the Middle Ages and early modern age: Cultural-historical perspectives on toys, games, and entertainment* (ss. 1–160). De Gruyter.
- Elliott, L. (2004). *Children and games in the Middle Ages*. Crabtree Publishing.
- Forsyth, K. & Hall, M. A. (2020). Rhetoric and reality in the visual culture of medieval Celtic board games: Literary and archaeological evidence combined. İçinde V. Kopp & E. Lapina (Ed.), *Games and visual culture in the Middle Ages and the Renaissance* (ss. 33–76). Brepols.
- Frost, J. L. (2010). *A history of children's play and play environments: Toward a contemporary child-saving movement*. Routledge.
- Gertsman, E. (2020). Playthings: Ivory on ivory. İçinde V. Kopp & E. Lapina (Ed.), *Games and visual culture in the Middle Ages and the Renaissance* (ss. 219–236). Brepols.
- Gül, Ö. (2023). Reconstructing the perception of childhood in medieval Europe: A multifaceted exploration. *The Legends Journal of European History Studies*, 4, 1–13. <http://dx.doi.org/10.29228/legends.72280>

- Hanawalt, B. A. (1993). *Growing up in medieval London: The experience of childhood in history*. Oxford University Press.
- Kopp, V. & Lapina, E. (Ed.). (2020). Introduction. İçinde V. Kopp & E. Lapina (Ed.), *Games and visual culture in the Middle Ages and the Renaissance* (ss.13-33). Brepols.
- Le Goff, J. (2021). Ortaçağ batı uygarlığı (H. Güven & U. Güven, Çev.). Doğu Batı Yayınları. (Özgün eser 1982 yılında yayımlanmıştır)
- Micklethwaite, J. T. (1892). On the indoor games of school boys in the Middle Ages. *Archaeological Journal*, 49(1), 319–328.
- Oosterwijk, S. (2008). The medieval child: An unknown phenomenon? İçinde S. J. Harris & B. L. Grigsby (Ed.), *Misconceptions about the Middle Ages* (ss. 230–235). Routledge.<https://doi.org/10.1080/00665983.1892.10852528>
- Orme, N. (2001). *Medieval children*. Yale University Press.
- Shahar, S. (1990). *Childhood in the Middle Ages* (C. Galai, Çev.). Routledge.
- Willemsen, A. (2020). Children's toys in Italy, 1350–1550. İçinde V. Kopp & E. Lapina (Ed.), *Games and visual culture in the Middle Ages and the Renaissance* (ss. 263–288). Brepols.
- Wilson, A. (1980). The infancy of the history of childhood: An appraisal of Philippe Ariès. *History and Theory*, 19(2), 132–153.
- Zeigler, E. F. (2006). *Sport and physical education in the Middle Ages*. Trafford.

ORTA ÇAĞ TARIĞİ ALANINDA AKADEMİK
TARTIŞMALAR

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com